DE

LEGIONIBUS ROMANORUM

I. MINERVIA ET XXX. ULPIA.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB AMPLISSIMO

PHILOSOPHORUM ORDINE LIPSIENSI

RITE IMPETRANDOS

SCRIPSIT

OTTO SCHILLING

BRUNSVICENSIS.

LIPSIAE

TYPIS HIRSCHFELDIANIS

MDCCCXCIII.

Dissertatio seorsum expressa ex stud. Lips. vol. XV.

CURTIO WACHSMUTH
CONRADO CICHORIUS

SACRUM

DE LEGIONIBUS ROMANORUM

I. MINERVIA ET XXX. ULPIA.

SCRIPSIT

OTTO SCHILLING.

Duabus de causis permulta, quae ad legiones Romanorum pertinent, vel in dubio adhuc relicta vel omnino non sunt tractata, quarum altera est, quod nostri demum saeculi viri docti cura intentiore singularum legionum historias enarrare coeperunt, altera, quod hac potissimum aetate haud pauci lapides vel recens effossi vel accuratius descripti sunt.

Quod quidem maxime valet in iis legionibus, quae in Germania castra stativa habuerunt, ut haud alienum mihi visum sit res gestas casusque duarum illarum legionum, quae per saecula in Germania Inferiore tendentes idem fere gesserunt et passae sunt, legionum I. Minerviae et XXX. Ulpiae, una disputatione persequi.

CAPUT I.*)

De origine et nominibus legionis I. Minerviae.

§ 1. De origine legionis.

A quaestione omnium sine dubio difficillima nobis incipiendum est; quae cum in historia legionis describenda quasi fundamentum sit, quo neglecto opus vel perfectum stare nequeat, quid in utramque partem de uniuscuiusque sententia dicere fas sit, accuratissime est inquirendum.

Cuinam imperatori originem debeat legio I. Minervia, hoc certe satis constat. Cassius enim Dio in libri LV. capite 24 disertis verbis tradit Domitianum *τὸ πρῶτον* (sc. *στρατόπεδον*) *τὸ Ἀθηναῖον τὸ ἐν Γερμανίᾳ τῇ κάτω* constituisse; neque vero si hoc testimonio careremus, dubium esse posset, quoniam

*) Singulos viros doctos suis locis laudabo. Hic eos tantum enumerare satis habeo, qui plura de legionibus I. Minervia et XXX. Ulpia protulerunt:

Grotefend: „legio" in Pauly Realencycl. IV. p. 871 sqq. et 901 sqq.

Borghesi: „Sulle iscrizioni del Reno" in „oeuvres complètes" vol. IV. p. 202 sqq.

Pfitzner: „Geschichte der römischen Kaiserlegionen von Augustus bis Hadrianus." 1881.

Ritterling: „De legione Romanorum X. Gemina". Diss. Lips. 1885.

Libris atque fontibus praeterea usus sum his potissimum:

Corpore inscriptionum Latinarum (soli voluminum numeri notantur);

Ephemeridis epigraphicae voll. I.—VIII. (Eph. ep.);

Brambachii corpore inscriptionum Rhenanarum (Bramb.);

Wilmannsii exemplis inscriptionum Latinarum (Wilm.);

Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande 1—93 (B.J.).

omnium imperatorum ipsum Domitianum Minervam deam maxime habuisse in deliciis haud ignoramus [1]), quippe qui in illius honorem et templa consecraverit et nummos percusserit plurimos et ludos constituendos curaverit Quinquatria, quae summa pompa caerimoniaque sollemni esse celebrata testes sunt Suetonius [2]), Cassius Dio [3]), Statius [4]), Martialis. [5])

Quo vero tempore quaque de causa Domitianus legionem I. Minerviam conscripserit, neque Cassius Dio neque alii rerum scriptores docent; ne tituli quidem, summum mehercle in omnibus antiquitatis quaestionibus subsidium, hac in re indaganda nos satis adiuvant, cum pauci tantum aetatis Domitianae ad illam legionem pertinentes reperti sint, eique tam difficiles ad interpretandum [6]), ut non desint, qui ne unum quidem exstare arbitrentur. [7])

Itaque nullius admirationem movebit inter viros doctos de hac re esse litem. Sed suo iure mirabitur quispiam, quod tanta exstitit controversia, ut de decennii fere spatio certaretur; Rothius [8]) enim censuit legionem I. Minerviam anno 846/92 esse conscriptam, contra is, qui nuper in appendice de hac legione verba fecit, Ritterlingius [9]) demonstrasse sibi

1) Etenim Cassius Dio LXVII. 1 haec memoriae tradidit: *Θεῶν μὲν γὰρ τὴν Ἀθηνᾶν ἐς τὰ μάλιστα ἤγαλλε.* Suetonius v. Dom. cap. 15: „Minervam, quam superstitiose colebat, somniavit excedere sacrario negantemque ultra se tueri posse." — Quintil. inst. orat. X. 1, 91: „Cui magis suas artes aperiret *familiare* numen Minervae."

2) V. Domit. cap. 4: „Celebrabat et in Albano quot annis Quinquatria Minervae, cui collegium instituerat, ex quo sorte ducti magisterio fungerentur ederentque eximias venationes et scaenicos ludos, superque oratorum ac poetarum certamina."

3) l. l.: *καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὰ Παναθήναια μεγάλως ἑώρταζε, καὶ ἐν αὐτοῖς ἀγῶνας καὶ ποιητῶν καὶ λογογράφων μονομάχων τε κατ' ἔτος ὡς εἰπεῖν ἐν τῷ Ἀλβανῷ ἐποίει.*

4) Silv. III. 5, 28; IV. 2, 64 sqq., 5, 24; V. 3, 227 sqq.

5) IX. 23.

6) cf. infra p. 11 sqq.

7) cf. Freudenberg B. J. 57, 80.

8) In „Mittheilungen der Gesellschaft für vaterländische Alterthümer in Basel" I. p. 18.

9) p. 72 et in indice I. A.

videtur post annum 837/83 non potuisse eam constitui. Quibus terminis omnes, quae de hac re prolatae sunt sententiae [1]), circumcluduntur.

At certissimo argumento vetamur statuere post annum 842/88 legionem esse creatam. Hoc enim anno legionem I. Minerviam in seditione Antonii Saturnini [2]), legati Germaniae Superioris, opprimenda ita esse versatam, ut cognomine „Piae Fidelis" a Domitiano ornaretur, ex antiquissimis eius titulis luculentissime apparet. Quae quamquam nuper a Ritterlingio (p. 13 sqq.) sagacissime et optime sunt demonstrata, tamen hoc loco nobis sunt repetenda. Ille enim cum de legione X. Gemina ageret, obiter, licet argute sagaciterque, de legione I. Minervia disputavit, ut nonnulla iam restent, quae de ea in medio reliquit.

Itaque ut summam rei proponam, totum Inferiorem exercitum, id est legiones I. Minerviam, VI. Victricem, X. Geminam, XXII. Primigeniam simulque classem Germanicam in seditione Antonii Saturnini, cum Domitiano imperatori fidem et sacramentum servassent, cognomine „Piarum Fidelium" exornatas esse hinc efficitur:

Uno eodemque tempore omnes illas legiones et classem Germanicam cognomen illud accepisse facile probatur cum ex titulis in vallis „Brohl" prope Antunnacum lautumiis repertis (cf. p. 9 sqq.), in quibus omnes „Piae Fideles" cognominantur, tum ex aliis singularum legionum [3]) haud paucis aetatis Traiani, rarioribus Domitiani.

---

1) cf. Schiller „Röm. Kais. Gesch." I. p. 532; Mommsen „Röm. Gesch." V. p. 133 adn. 1; Aschbach „Wien. Sitz. Ber." XX. (1856) p. 326; Pfitzner pp. 77. 134. 221; Asbach „Westd. Zeitschr." III. p. 18 adn. 11; Klein B. J. 25, 88 sq.

2) Quae quo anno facta sit, postquam diu haesitarunt viri docti, nunc videtur inter omnes constare; quod effectum est actis potissimum fratrum Arvalium anni 843/89, quibus illorum sententia probatur, qui censuerunt hieme inter annos 842/88 et 843/89 seditionem et ortam esse et sedatam. Accuratissime omnes, qui de hac re disputarunt, viros doctos enumeravit Ritterl. p. 12 adn. 1, quem quaeso inspicias.

3) cf. Ritterl. ind. I. B.

Iam quaestio exoritur, quaenam illis legionibus occasio fuerit tantum sibi fidei et religionis praemium comparandi. Et bella quidem permulta eaque gravia invenies a Domitiano Nerva Traiano variis cum gentibus variis de causis eventu vario gesta, sed nullum, in quo pietatem fidelitatemque manifestandi facultatem adeptae sint legiones, nisi seditionem Antonii Saturnini. Primo enim saeculo nondum abusus [1]) ille temporum posteriorum irrepserat, ut propter res in bello externo bene gestas legiones cognomine „P. F.“ ornarentur, sed rarus erat ornatus et plenus propria illa et nativa, quam prae se fert, dignitate (cf. Cass. D. LX. 15). Nam si omnes perlustraveris legiones, tres tantum invenies, quae saeculo primo cognomine „P. F.“ exornatae sunt: VII. et XI. Claudias, quae in seditione Furii Camilli Scriboniani fide religioneque integra servata Claudii imperatoris imperium defenderant [2]), et II. Adiutricem, quae ab initio ipso a Vespasiano „P. F.“ nominata videtur esse [3]), quod conscripta erat ex classiariis, qui omnium primi ad Vespasianum desciscentes optime de eo erant meriti. Itaque cum quattuor uno fere tempore legiones eiusdem provinciae et classem una Germanicam (quae sola omnium classium hoc honore affecta est) eodem cognomine „Piarum Fidelium“ exornatas fuisse constet, non solum non temeritatis videtur esse, sed etiam necessarium concludere his omnibus propter eandem rem gestam insigne illud nomen esse inditum. Quod quam verum sit, etiam inde perspicitur, quod iisdem legionibus ab

---

1) Si enim tecum computaveris, quaenam illis cognominibus insit vis et origo, concedes, credo, eas tantum suo iure sic esse appellatas legiones, quae quoquo modo contra imperatorem rebellantibus pio fidelique animo restiterant. — Nam alia haud pauca in usu erant cognomina, quibus, quae in bellis externis laude dignas se praestiterant legiones, ornabantur: Victricis, Fortis, Firmae, Felicis, Constantis.

2) cf. Cassius Dio LX. 15, 3: *Κλαύδιος δὲ τέως μὲν πάνυ κατέδεισεν . . . . τότε δὲ ἀναθαρσήσας τοὺς μὲν στρατιώτας ἄλλοις τέ τισιν ἠμείψατο καὶ τῷ τὰ πολιτικα αὐτῶν στρατόπεδα, τό τε ἕβδομον καὶ τὸ ἑνδέκατον, καὶ Κλαυδίεια καὶ πιστὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ πρὸς τῆς βουλῆς ἐπονομασθῆναι κ. τ. λ.*

3) cf. Ritterl. ind. II.

imperatore grato ipsius cognomen „Domitianae“ additum est, de quo infra p. 12 disputabimus.

Sed ii, qui censuerunt legionem I. Minerviam post annum 842/88 esse conscriptam, adiuvari videntur titulo Bramb. 680 (n. 70) in valle „Brohl“ reperto, quem post annum 854/100 esse positum nomine Acutii, consulis suffecti anni 854/100, demonstratur.[1] Nam hoc in titulo, quem vexillarii legionum I. Minerviae, VI. Victricis, X. Geminae, alarum, cohortium, classis Germanicae Herculi Saxano sacrarunt, legio I. caret cognomine „P. F.“, unde si quis concluserit illo tempore legionem cognomine nondum fuisse exornatam, suo iure fecerit. Ut enim per se consentaneum est cognomen tam rarum, tam honorificum illa aetate, tam brevi temporis spatio post praemium acceptum intermisso non neglegi in titulis legionum, ita plane absurdum est cogitare alteram legionem in eodem titulo cognomine suo „P. F.“ esse insignitam, alteri quamvis eodem cognomine exstructae dimidium tantum honoris tribui; legit enim Brambachius „leg. I. M. F.“

Haec suo iure aliquis concluserit, dico; sed videamus, num re vera genuina lapidis fuerit lectio, quam Brambachius et ante eum Kannegieterus statuerunt; nam cum „litterae tituli pleraeque omnes perditae et atramento refictae“ sint, non securo animo in iis, quae viri docti viderunt, acquiescendum, sed accuratissima indagatione res denuo inquirenda est.[2] Titulus quidem, qui servatur in curia Neomagensi, hodie multo est corruptior quam Kannegieteri aetate, ut vir doctissimus Carolus Zangemeister, qui novum fecit ectypum, roganti mihi

1) Nam ut dubitari nequit, quin Acutius idem sit atque Acutius Nerva consul suffectus anni 854/100, ita fieri non potuit, ut ante consulatum Germaniam Inferiorem regeret, quod Freudenbergius, cum primo quidem contradixisset, postea ab Urlichsio (B. J. 36, 100 sqq.) refutatus concessit (B. J. 38, 93 sqq.). — Atque Ritterlingius (p. 40 sq.) formulae „quae sunt sub ....“ usu rationeque in titulis accuratissime examinatis demonstravit *legatum* re vera fuisse Acutium neque de munere praepositi vel praefecti posse cogitari.

2) Breviter quae secuntur iam perstrinxit Ritterlingius (p. 39 adn. 5), nec tamen pertractavit quaestionem neque diiudicavit.

rescripserit ne vestigia quidem litterarum apparere iis tituli locis, qui ad hanc quaestionem pertinent. Sed aliter Fortuna nos valde adiuvit, cum ex duobus titulis ibidem ab iisdem fere vexillariis eodemque tempore — sub eodem scilicet Q. Acutio legato, Iul. Cossuto centurione — dedicatis (Bramb. 660 et 662) eas liceat restituere litteras, quae in hoc lapide sunt detritae vel difficiles lectu.

Age vero conemur quae fuerit lectio genuina enucleare. Sunt autem tituli apud Brambachium hi:

T H · ERC
L · VI · VI · P F · L X
G P · F · L · XXII P R P
E T · A L C O · C L*
Q · S · Q · A C V T
S V · C V M · I*
C O S S V T I
//// X L V I V I C
P · F

Bramb. 660.

I O M
ET HER SAX
VEXIL
L · V I V I C F L X G F
E T · A L · C O · C L A G
F Q S O //// A C V T
S V · C V · M I V L
C O S S V T I · > ·
· L V I V I C · F

Bramb. 662.

H ꟴ R C V S A
V E X ! L L A R
L I M F L V I V ' C T
L X G P E A L C O I
C L Q S O A C V T
S V C V M I V L I
C O S S V T I [7] L V I
V I C F I

Bramb. 680.
(n. 70)

In titulis igitur Bramb. 660 et 662 legiones VI. X. XXII. videmus ornatas cognomine „P. F." ad unam omnes, ut in altero titulo P F quadratarius insculpserit, in altero F vel F ligaturam. In illo autem lapide Bramb. 680 (n. 70) Brambachius Kannegieterum secutus legioni I. Minerviae attribuit cognomen **F**, legioni X. Geminae **P**, VI. Victrici primum quidem nullum, deinde **P I**, quod quin **P F** fuerit in dubium vocare non licet.[1]) Quoniam autem intellegi nequit, cur eadem legio X. Gemina sub eodem Q. Acutio ab iisdem fere militibus bis „P. F." nominata in hoc titulo dimidio cognominis amisso „Pia" dicta sit, atque patet in versu tertio L V I V I C T male lectum esse, quia eadem legio omnibus fere in titulis **V I C P F**, semel **V I P F** (Bramb. 660, 2), numquam **V I C T** nominatur, elucet in hoc titulo esse legendum

in versu tertio: V I V I C F pro V I V I C T
in versu quarto: L X G F pro L X G P.

Quae quidem emendationes certae et necessariae esse videntur, quippe quae testes quasi habeant titulos illos cognatos; iam restat, ut cognomen illud L I M F quid sibi velit quaeramus, ad quod defendendum Freudenbergius contulit tegulas duas Bonnae repertas: L E G I **F M**[2]), quod idem esse atque L I M F probare studuit. Quamquam enim eum non fugit ordinem cognominum esse inversum, tamen non intellexit ordine mutato etiam sententiam esse mutatam[3]); immo et hic et istic F compendium confidenter interpretatur „Fidelis".

Sed numquam si quid video „Fideles" cognominatae sunt

---

1) Kannegieterus (Post. p. 170) et Janssen (B. J. 7, 44₉) legendum esse censuerunt P C (ponendum curaverunt); quod ad titulos sepulcrales magis quam ad dedicationem deo factam quadrare mihi videtur.

2) Idem Freudenbergius eas edidit in „Festschrift zu dem internationalen Kongress für Alterthumskunde und Geschichte zu Bonn im Sept. 1868" p. 26.

3) Nam quod dixit l. l. p. 73: „doch mit dem Unterschiede, dass auf beiden das F. dem M.(inervia) vorgesetzt ist, was wohl daher rühren mag, dass die Ziegler bei den Stempeln bewegliche Typen gebrauchten, während die Töpfer meist hölzerner Formen sich bedient zu haben scheinen", rationem et viam plane neglexit.

illa aetate[1]) legiones, si fidem aliquo modo praestiterant, sed „Piae Fideles“ semper, ita quidem, ut F cognomine, si legitur solum, „Felix“ potius vel „Firma“ significetur. Igitur si recte se haberet F cognomen, legio I. Minervia „Firma“ (vel „Felix“) intellegenda esset. Multo autem gravius est, quod L E G I F M interpretatus est: *„leg. I. Fidelis Minervia.“* Inauditum enim et plane absurdum est legionis cognomen nativum et proprium a dea petitum postponi alteri, quo per tempus tantum legio ornata est. Immo littera F duarum illarum tegularum sine dubio ad „*F*laviam“ domum attinet, ut eo magis mirer Freudenbergium in hac re tam vehementer erravisse, quod et ipse in explicando alio titulo B. J. 57, 70 (n. 50) (quem p. 12 accuratius tractabimus) hac interpretatione usus est, collatis legione IIII. F. F. = „Flavia Felice“ et cohorte I. F. D. = „Flavia Damascenorum“.[2]) Itaque iam concedes tegulis illis Bonnensibus non posse demonstrari usitatum fuisse legioni I. Minerviae cognomen F(irmae) vel F(elicis), quia ne uno quidem bonae aetatis exemplo probari potest.

Ergo si deliberaverimus titulum hodie omnino fere deletum ne Kannegieteri quidem aetate corruptelis fuisse liberum, quas ad cognomina potissimum pertinuisse ex iis, quae modo de legione X. Gemina „P“ et VI. Vict. diximus, satis perspicue apparet, non temere coniciemus pro L I M F legendum esse L I M F.

Ligatura enim statuta intelleges, quomodo ter idem mendum in cognomina irrepere potuerit: unius litterae spatium a cognominibus obtineri cum recte animadverterit Kannegieterus, primum F, deinde P, postremo T ex ligatura illa elicuit, quod quidem nos, qui titulum gravissimis corruptelis inquinatum fuisse sciamus, non miramur. Accedit quod in titulo Bramb. 662 eadem ligatura „P. F.“ cognomina includuntur.

---

1) Titulus enim B. J. 59, 40 (n. 56), in quo legio L P M F appellatur, multo posterioris aetatis se esse testatur ipso nomine „Filippi“. Attamen credo lectionem neque integram esse neque genuinam.

2) cf. J. Becker: „Römische Inschriften des Museums d. Stadt Mainz“ Nr. 220 et ibidem: „Verbesserungen“ p. 119. —

Quodsi demonstravimus legionem I. Minerviam Acutio legato Germaniae Inferioris cognomine „Piae Fidelis" iam fuisse honoratam et recte p. 7 de ratione imperatorum illud praemium legionibus tribuendi (Ritterlingium secuti) diximus, concedes fieri non potuisse, quin una cum aliis legionibus Germaniae Inferioris, X. Gemina, VI. Victrice, XXII. Primigenia propter fidem in seditione Antonii Saturnini sedanda servatam „Pia Fidelis" cognominaretur. Atque idem aliis quoque causis comprobari infra videbimus.

Itaque *post annum* 842/88 *legionem I. Minerviam non conscriptam esse demonstratum est.*

Et hactenus quidem Ritterlingium secuti sumus; iam autem facere non possumus, quin eius sententiam impugnemus. Nam studio nimio accuratissima de omnibus Germaniae legionibus statuendi perductus et falsa *unius* tituli interpretatione fretus dixit (p. 72) iam anno 837/83 vel 838/84 legionem I. Minerviam esse constitutam. — Quo de titulo a Freudenbergio edito B. J. 57, 70 sqq. (n. 50), cum ad initia legionis eruenda summi momenti sit, quam accuratissime disserendum est. Est autem scriptus litteris pulcherrimis iisque ad unam omnibus optime servatis his:

L M A G I V S · L
O V F · D V B I V S
M E D I O L A N M I L
LEG · I · F · M · P · F · D · AR
M O R M C V S T O S · Ɔ
A/ F I D I · M A R T I A L I S
A NN · XXXI · S T I P · XIII
H · F · C

Atque primum quidem summae difficultates videntur obstare interpretationi compendiorum illorum, quae in versu quarto leguntur. Freudenbergius, qui l. l. de hac re verba fecit, F. litteram, ut iam p. 11 dixi, recte interpretatus est F(laviam). Sed alterius, quod scrupulos excitare potest, compendii D. iustam explicationem „D(omitianae)" repudiavit propterea, quod illa aetate nondum fuisset usitatum legiones imperatoris

cognomine exornare. Quare cum aliam ex angustiis viam invenire non potuerit, ad sequentia litteram D. rettulit explicatam „D(uplarium)“.

Sed miram L. Magii Dubii heredes in titulo concipiendo rationem secuti essent, si „duplarium“, quod munus in titulis sepulcralibus numquam D. compendio notatur (cf. Ritterl. p. 15 adn. 1), in hanc unam coegissent litteram, contra munus armorum custodis, quod sequitur, nulla fere littera detracta („armorm custos“) scripsissent, quamquam abundant tituli huius ipsius verbi compendiis. [1]

Sed effugit sine dubio Freudenbergium — id quod iam Ritterlingius (p. 15 adn. 1) ei obiecit — D. illud non solum in hoc titulo inveniri, sed etiam in titulis legionum X. Geminae, XXII. Primigeniae et classis Germanicae [2]), neque usquam quidem nisi post P. F. — Itaque sic D. compendium explicandum est, ut non solum ad hunc unum quadret titulum, sed etiam ad illos, qui omnes exercitus Germaniae Inferioris sunt. Quare id quod paucis iam Mommsenus in Eph. ep. vol. V. p. 202 [3]) adnotaverat, rectissime mihi videtur pluribus Ritter-

1) cf. III. 3529: vet. ex c. a. leg. II. Adi.; III. 3560: vet. leg. II. Adi. ex c. a.; III. 4238: armor. cst.; III. 4242: a. c.; III. 4323: c. a.; III. 7688: ex c. a.

2) Tituli, a Ritterlingio (p. 15 adn. 1) collati, sunt hi: Bramb. 651: I. O. M. || Her. Sax. Sex. || Donnius || Vindex ɔ leg. || X. G. P. F. D. et || commili || tones l. m. — B. J. 61, 73 n. 12: L. X. G. P. F. D. — Bramb. 140, d. 3: leg. XXII. Pr. P. F. D. — Bramb. 140, d. 4: . . g. XXII. Pr. P. F. DC. — Bramb. 673: Suleviabus || G. Paccius || Pastor || vet. || leg. XXII. P. P. F. D. v. s. l. m. — Bramb. 1377, g. 31: leg. XXII. Pr. P. F. D. — Bramb. 1626: Abnobae || Q. Antonius || Silo > leg. I. A || diutricis et || leg. II. Adiutri || cis et leg. III. Aug. || et leg. IIII. F. F. || et leg. XI. C. P. F. || et leg. XXII. P. F. D. || v. s. l. l. m. — Bramb. 684: Matribus || suis || Similio mil || es ex casse Ger || manica P. F. D. || Pler. Cresimi || v. s. l. l. m. — Bramb. 677 (incertus), 678 (quo in tit. iure, ut puto, Ritterl. coniecit pro Coh. Asturum P e D esse legendum P F D.), 1982 (dubius). —

3) Ad L. Magii Dubii titulum explicandum haec adnotat: „Litterae bonae aetatis sunt neque abhorrent a temporibus Domitiani, quem cum propter alias causas veri simile sit hanc legionem constituisse, ex hoc titulo scilicet scripto ipso imperante probari videtur a conditore duo nomina adsumpsisse, mox eo damnato abolita“.

ingius probasse littera illa D. significari „D(omitianam)“ et „legionibus, quae pietate et fidelitate sua imperatorem summo periculo eripuerant, non solum cognomina P. F. donata esse, sed etiam ipsius imperatoris, id quod multo honorificentius erat, cognomen impositum esse“.[1]) Quos enim moverat scrupulos Freudenbergius, optime idem de medio sustulit[2]) (p. 15 sq.).

Sed dixerit quispiam duplex eiusdem imperatoris nomen eidem legioni impositum cum per se offensioni esse tum propterea, quod aliis cognominibus sit seiunctum. Quod quidem primo obtutu videtur praebere offensionem; accuratius autem quaerenti facile scrupulus ex animo evelletur. Origo enim dignitasque duorum illorum cognominum F. et D. legioni I. Minerviae tributorum plane diversae sunt. Namque littera F. ante cognomen, quod legionis proprium est, „Minerviae“ posita efficitur, ut eodem modo, quo legio IIII., quippe quae a Vespasiano conscripta sit, F(lavia) cognominata est, etiam leg. I. Min. ab ipsa origine cum domo Flavia coniunctam fuisse ostendatur. — Ergo ab initio legio appellabatur „leg. I. Flavia Minervia“; quo declaratur tegulas illas Bonnenses p. 10 sq. commemoratas antiquissima esse legionis monumenta, ad annos nimirum ab origine eius usque ad finem anni 842/88 pertinentia.

Itaque cum hieme anni 842/88 ad 843/89 una cum aliis Germaniae Inferioris legionibus Domitiano fidem servasset, et ipsa honorificorum cognominum „Piae Fidelis Domitianae“ particeps facta est, ut in titulo L. Magii Dubii iure legatur: „legio I. Flavia Minervia Pia Fidelis Domitiana“, mira quadam insignium laudis cumulatione nec tamen ita difficili intellectu.

Post mortem Domitiani cum senatores male oppressi et odio iracundiaque incensi omnia fere, quae sive ab imperatore

1) Ritterlingii verbis utor.

2) In memoriam enim revocat legionem II. *Traianam*, I. *Macrianam* (a Clodio Macro anno 822/68 in Africa constitutam), legionem VII. *Galbianam*, alam I. Dardan. *Vespasianam*.

inviso instituta erant sive ad memoriam eius servandam idonea esse videbantur, furore et saevitia flagrantes delevissent[1]), ne legionarii quidem, quamvis fautor eis semper exstitisset Domitianus, mortui cognomen retinendum censuerunt. Neque vero „F.(laviae)“ cognomen, quo tamen IIII. legio per saecula est usa, postea in legionis I. Minerviae titulis invenitur. Quae diversitas etsi dubitationem excitare potest, num omnino, quae de F. compendio statuimus, recte se habeant, tamen facile expeditur. Quartam enim legionem creatam esse a *Vespasiano*, cuius optima erat apud omnes memoria, cum nemo ignoraret, leg. IIII. Flavia Felix ab omnibus intellegebatur *Vespasiani* legio IIII. Felix. Neque quisquam nesciebat legionem I. Minerviam conscripsisse *Domitianum*; itaque legio I. Flavia Minervia non Flaviae domus memoriam Romanis servabat, sed unius *Domitiani*. Cuius cum Minervae deae nomine coniunctio tam arta erat, ut etiam „legio I. *Minervia*“ admonitionem tyranni invisi efficeret; fortasse cognomen ab ea quoque petitum expunctum esset, nisi deae fuisset. Quae cum ita sint, facile intellegimus Domitiani defuncti nominibus contemptis iis tantum ornatam fuisse cognominibus legionem I. Minerviam, quibus invidia non inerat, „Piae Fidelis“. — Omnes igitur tituli, in quibus D. compendium legitur post P F et F ante M(in.), ante diem XIV. mensis Septembris anni 850/96, quo die de vita decessisse constat Domitianum, positi sint necesse est.

Qua argumentatione nisus Ritterlingius, cum L. Magium Dubium XIII stipendia in legione I. F. M. P. F. D. meruisse titulus indicet B. J. 57, 70 (n. 50), contendit (p. 72) legionem esse conscriptam anno 837/83 vel 838/84. Neque vero in titulo legitur L. Magium *XIII stipendia meruisse in legione*

1) Cf. Sueton. v. Dom. cap. 23: „Contra senatus adeo laetatus est, ut ..... novissime eradendos titulos obolendamque omnem memoriam decerneret.“ Cassius Dio LXVIII. 1: *Μίσει δὲ τοῦ Δομιτιανοῦ αἱ εἰκόνες αὐτοῦ, πολλαὶ μὲν ἀργυραῖ πολλαὶ δὲ καὶ χρυσαῖ οὖσαι, συνεχωνεύθησαν.* Macrob. I. 12, 37: „infaustum vocabulum ex omni aere vel saxo placuit eradi.“

I. Minervia, sed *mortuum* esse, *cum militaret in illa legione*, annos vixisse XXXI, stipendia fecisse XIII. Qui utrum ab initio in legione I. Minervia fuerit an alibi coeperit militare, ex illo titulo concludere non licet. Tum demum Ritterlingio assentiremur, si demonstrasset legionem I. Minerviam ex tironibus solis esse constitutam, quod minime potuit fieri. Immo cum per se consentaneum tum certis testimoniis traditum est ad legiones novas creandas ab aliis legionibus, cohortibus, auxiliis, classibus milites et centuriones esse missos, qui robur legionis essent tironesque exercerent docerentque.[1] Nihil igitur impedit, quominus L. Magium Dubium, priusquam in legione I. Minervia coeperit militare, iam alibi stipendia meruisse arbitremur, fortasse in auxiliorum quadam cohorte Germaniae Inferioris, ut non miremur tacere plane heredes, qui posuerunt titulum, de priore defuncti militis officio minus nobili, laudare tantum, id quod multo honorificentius erat, stipendium legionarium.

Itaque L. Magii Dubii titulum efficere quidquam in certo anno originis legionis I. Minerviae definiendo negamus. Et demonstrare conabimur illo anno, quem hoc ex titulo constituere posse sibi visus est Ritterlingius, novae legionis *conscribendae* neque locum fuisse neque causam.

Interim acquiescendum est in certissimo illo termino, qui seditione Antonii Saturnini definitur, ante quam aliquid temporis iam in Germania Inferiore esse moratam legionem I. Minerviam comprobatur illis tegulis Bonnensibus: L · I · F · M.

Agedum perlustremus ab hoc termino profecti totum Domitiani, quod quidem huius quaestionis intersit, imperii spatium, id est annos 835/81 usque ad 842/88, et computemus, quaenam causa novae legionis conscribendae esse potuerit. Quod quo melius eliciatur, antea, quam imperatores hac in re secuti sint rationem, circumspiciamus; quae quaestio et ad hanc materiam illustrandam necessaria neque in universum parvi

---

1) Eandem rationem esse secutum Traianum in legione XXX. Ulpia conscribenda infra haud improbabiliter coniecisse nobis videmur.

est momenti ad imperatorum potestatem eiusque fines vel legibus vel usu constitutos emetiendos.

Quamquam enim pleraeque legiones quibus de causis paratae sint, non ignoramus, de nonnullis tamen dubitari potest.

Atque Ritterlingius quidem, qui summo cum acumine non solum de illius, quam tractandam sibi proposuerat, legionis factis casibusque disputavit, sed etiam permultis, quae ad aliarum legionum historiam pertinent, cum in adnotationibus tum in appendicibus modo obiter modo subtili gravique quaestione operam navavit, cum L. Magii Dubii titulo fretus anno 837/83 vel 838/84 legionem I. Minerviam conscriptam esse statueret, huius rei causam invenit bellum a Domitiano cum Chattis gerendum. Quae sententia ei optime videtur confirmari eo, quod alii quoque imperatores „qui et ipsi moliebantur maiorem aliquam expeditionem“ novas constituerint legiones, cuius rei exempla affert legiones XV. et XXII. Primigenias, I. Italicam, XXX. Ulpiam, II. Traianam, II. et III. Italicas. — Sed videamus, num recto talo illius sententia stet.

Atque XV. quidem et XXII. Primigenias legiones a Claudio imperatore esse creatas et iam antea omnes viri docti (primus Grotefendius Paulyi enc. real. IV. p. 895) putaverunt et Ritterlingius ipse, Pfitzneri sententia refutata, recte demonstravit. Nec tamen quam ille sibi finxit bellum Britannis inferendum causa erat, sed insula „spatiosissima et gentibus ferocibus infensissima in perpetuum occupanda“; itaque potius crediderim bello iam peracto legiones esse creatas.

Manifestissimum autem est eadem causa commotum Traianum imperatorem legionem II. Traianam conscripsisse. Nam Arabia paulo ante ab A. Cornelio Palma in provinciae formam redacta legio III. Cyrenaica, quae usque ad id temporis in Aegypto tetenderat, ad novam provinciam custodiendam remota locum suum cessit legioni II. Traianae modo creatae (cf. Pfitzner p. 225). Eadem re Neronem, qui legionem I. Italicam conscripsit, esse adductum non contendam; sed simillimam fuisse causam apertum est. Nam cum in oriente multos iam per annos motus Parthorum aliorumque barbaro-

rum populo Romano infestorum rem Romanam summum in periculum duxissent, Nero magnam expeditionem paravit „ad Caspias portas“, ut Suetonius v. Neronis cap. 19 tradit, non solum ut hostes bello devictos ab imperii Romani finibus repelleret, sed etiam ut tota Asia occupata Alexandri Magni imperium renovaret. Hoc enim consilium ut per se a Neronis indole non abhorret, ita confirmatur eo, quod legionem curavit conscribendam „ex senum pedum tironibus, quam Magni Alexandri phalanga appellabat“. Itaque si non provincia iam occupata, at tamen occupanda, ut novam legionem crearet, Nero adductus est.

Aliter res se habet in aliis legionibus, quas Ritterlingius laudavit, conscriptis. Nam cum Domitiano regnante duae legiones interissent[1]), quarum in locum altera tantum ab eodem imperatore erat suppleta, legio I. Minervia scilicet (cf. infra p. 23), altera iam erat supplenda; ob hanc causam legionem XXX. Ulpiam (cf. infra p. 31 sqq.) Traianus constituit. Et Marcus Aurelius, qui legiones II. et III. Italicas conscripsit, nihil fecit nisi ut detrimentum multis annis ante in bello acceptum resarciret; interierant enim legio IX. Hispana in Britannia sub Hadriano et altera quaedam[2]) (fortasse *XXII.* Deiotariana; cf. infra cap. II. § 1) anno 915/161 bello Parthico sub Severiano legato. Vides igitur stare non posse Ritterlingii sententiam, qui contendit (p. 72 adn. 2) nullam legionem inde ab Augusti temporibus in locum legionis deletae conscriptam esse.[3]) Neque eo fulcitur sententia eius, quod in locum legionis IX. Hispanae neque ab Hadriano ipso neque

1) Quod infra (p. 21) argumentis probabimus.

2) cf. Schiller „R. K. Gesch.“ II. p. 639. — Cassius Dio LXXI. 2, 1: *Ὁ γὰρ Οὐλόγαισος πολέμου ἦρξε, καὶ στρατόπεδόν τε ὅλον Ῥωμαϊκὸν τὸ ὑπὸ Σεουηριανῷ τεταγμένον ἐν τῇ Ἐλεγείᾳ, χωρίῳ τινὶ τῆς Ἀρμενίας, περισχὼν πάντοθεν αὐτοῖς ἡγεμόσι κατετόξευσε καὶ διέφθειρε.* — Lucian. quomodo hist. conscrib. sit 21. 25; Alexandr. 27. — Fronto p. 209 et 212 ed. Naber.

3) Falsa est etiam ea sententia, quam idem protulit legionem XXX. Ulpiam fuisse iam conditam, cum legio XXI. Rap. interiret, ut infra (pp. 24 et 31 sqq.) cognoscemus.

ab eius successore nova legio creata est.[1]) Id quidem ei concedendum est non post detrimentum ullum acceptum novas statim esse paratas legiones, sed multis persaepe annis intermissis, tum nimirum, cum rerum necessitas, ut pristinum legionum robur restitueretur, postularet et aerarii publici copiae suppeditarent.[2]) Neque vero solum belli casibus legiones esse desierunt, sed etiam fieri potuit, ut ab imperatore propter laesum sacramentum exauctorarentur, quod revera Vespasianum fecisse scimus (cf. infra cap. II. § 1).

Itaque ut iam paucis, quae modo protulimus, comprehendamus, certam videntur imperatores in legionibus novis creandis rationem esse secuti ita, ut aut provinciae novae occupandae causa aut in locum amissae legionis recentem conscribere solerent. Nec tamen nimia subtilitate eundem legionum numerum anxie servantes, si forte una alterave earum esse desierat, statim supplementum parabant, sed quamdiu ceterae ad imperium exercendum sufficere videbantur, exercitu quamvis comminuto contenti erant; gravioribus autem bellis instantibus in locum legionum deletarum recentes conscriptas esse re factisque comprobatur.

Quae si recte sunt disputata, sequitur, ut bellum Chatticum causa legionis creandae esse non potuerit; neque enim nova erat occupanda provincia neque supplenda legio aut deleta aut exauctorata. Atque omnibus his rebus neglectis: si propter solum bellum Chatticum Domitianus conscripsisset legionem, quot putabis ei fuisse constituendas propter bella Dacica et Sarmatica, quae multo graviora fuerunt variisque perniciosa cladibus?

---

1) Immo facile hoc expeditur eo, quod uterque imperator summopere studuit pacem servare. Accedit, quod Hadrianus fines imperii a Traiano accepti adeo non propagavit, ut eos potius minueret; itaque legione IX. Hispana caesa satis praesidii supererat, quo imperium Romanum defenderetur.

2) Quod vel maximi fuisse momenti in exercitu augendo minuendove cum per se consentaneum est tum pro certo confirmatur dilucidis Suetonii verbis v. Dom. 12: „Exhaustus operum ac munerum impensis stipendioque, quod adiecerat, temptavit quidem ad relevandos castrenses sumptus, numerum militum deminuere.“

Sed iam videamus, quos ex ratione illa exemplis modo probata ad hanc quaestionem fructus percipere possimus. Atque imperii fines non propagasse Domitianum satis constat. Necesse igitur est legio I. Minervia conscripta sit in locum amissae cuiusdam alterius sive bello deletae sive post seditionem factam exauctoratae. Quoniam autem ante rebellionem Antonii Saturnini, quae sola, quantum scimus, aetate Domitiani facultas oblata est fidei laedendae, legio in Germania Inferiore iam tetendit, elucet nihil restare nisi ut in locum deletae legionem I. Minerviam constitutam esse confidenter credamus. Ergo si re vera ante annum 843/89 sub Domitiano legionem bello perisse demonstraverimus, simul comprobatum erit[1]) rectam esse, quam protulimus de imperatorum in legionibus constituendis ratione, sententiam. Quod demonstrare posse mihi videor.

Nam Cassius Dio in libri LXVIII. cap. 9 de primo bello Dacico Traiani ineunte haec memoriae prodidit: *Ὁ δὲ Τραιανὸς ὄρη τε ἐντετειχισμένα ἔλαβε καὶ ἐν αὐτοῖς τά τε ὅπλα τά τε μηχανήματα καὶ τὰ αἰχμάλωτα τό τε σημεῖον τὸ ἐπὶ τοῦ Φούσκου ἁλὸν εὗρε.*

Quibus ex verbis luculentissime apparet exercitum Romanum a Decebalo rege gravissima clade affectum esse, qua clade non solum Fuscus dux exstinctus est, sed etiam castra tota cum armis machinisque permultis ab hostibus capta sunt. Sed, id quod gravissimum est, *σημεῖον* quoque in barbarorum venit potestatem, quod quale fuerit ex ipso numero singulari apparet. Si enim *σημεῖα* esse recuperata Cassius Dio scripsisset, de cohortium signis cogitari poterat, quae ad ipsam legionem servandam nullius sunt momenti; *τὸ σημεῖον* autem nihil est nisi aquila, legionis proprium numen, ut Tacitus dicit, quo amisso legio prorsus dissolvebatur.

Sed circumspiciamus, quid de eadem Fusci ducis clade alii rerum scriptores memoriae tradiderint:

---

1) Etiamsi ne nos quidem contendimus fieri non potuisse, ut ratione illa neglecta Domitianus arbitrio soli et libidini indulgens legionem conderet, tamen, si *certa* eadem aetate exercitus augendi causa occurrit, quid statuendum sit, dubium esse non potest.

Suetonius v. Domit. cap. 6: „Expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario: sponte .... necessario ... in Dacos duas, primam Oppio Sabino consulari *oppresso,* secundam *Cornelio Fusco,* praefecto cohortium praetorianarum, cui belli summam commiserat."

Iordanis Get. § 78: „Tum Gothi haud segnes reperti arma capessunt primoque conflictu mox Romanos *devincunt Fuscoque duce exstincto* divitias de castris spoliant magnaque potiti per loca victoria iam proceres suos, quorum quasi fortuna vincebant, non puros homines, sed semideos, id est „Ansis" vocaverunt."

Disertis igitur verbis illi non tradiderunt legionem ab hostibus esse deletam, sed ingentem fuisse cladem uno verbo Suetonius („oppresso" scilicet, quod et ad Sabinum et ad Fuscum pertinet), pluribus Iordanis enarrat, quippe qui *de*victos esse Romanos a Gothis [1]) dicat.

Alius tamen rerum scriptor, quem ex fontibus haud parvi aestimandis historiam suam conscripsisse inter omnes constat, nos recte illud *„σημεῖον"* Cassii Dionis intellexisse legionis aquilam testis est, Orosium dico, qui in libri VII. cap. 10, 4, postquam permagnas fuisse enarravit Domitiani clades, quas tamen accurate describere consilio neglexerit Tacitus, haec addat: „Domitianus tamen pravissima elatus iactantia sub nomine superatorum hostium de exstinct*is* legion*ibus* triumphavit."

Itaque duas minimum legiones interisse sub Domitiano necesse est; quarum alteram a Sarmatis cum legato simul caesam esse Eutropius [2]) et Suetonius [3]) iisdem fere verbis

1) cf. Cass. D. LXVII. 6, 2: *Δακοὺς δὲ αὐτοὺς προσαγορεύω, ὥσπερ που καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς καὶ οἱ Ῥωμαῖοι σφας ὀνομάζουσιν, οὐκ ἀγνοῶν, ὅτι Ἑλλήνων τινὲς Γέτας αὐτοὺς λέγουσιν, εἴτ' ὀρθῶς εἴτε καὶ μη λέγοντες.*

2) Eutrop. VII. 23: „Multas tamen calamitates isdem bellis passus est. Nam in Sarmatia legio eius cum duce interfecta est et a Dacis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus praefectus praetorio cum magnis exercitibus occisi sunt."

3) Sueton. v. Dom. 6: ... „necessario unam in Sarmatas (expedit. suscepit), legione cum legato simul caesa" e. q. s. (cf. supra).

affirmant, alteram in bello cum Dacis gesto signo amisso deletam esse ex Cassii Dionis verbis diximus.

Quaenam illae fuerint legiones, infra accuratius anquiremus. Nunc quo anno clades illae acceptae sint — quod scire nostra maxime interest — investigandum est. Et quamquam rerum, quae sub Domitiano gestae sunt, memoriam, quippe quae consilio arteque nonnumquam mendosior sit facta, valde turbatam esse nemo ignorat, de Dacico tamen bello certi quid nos posse statuere credimus, dummodo res gestas vel auctorum fide vel lapidum integritate traditas accurate contemplemur.

Asbachius enim cum demonstraverit (B. J. 82, 26 sqq.) anno 836/82 permagnas copias in Moesiam coactas esse sub C. Vettuleno Civica Ceriale legato [1]), iam initio imperii Domitiani cum Dacis rixas vellicationesque exortas esse statuere possumus, quas compositas esse a L. Funisulano Vettoniano [2]) ante diem V. mensis Septembris anni 839/85 [3]), quod antea veterani non sunt missi, conicere non sine veritatis quadam specie licet. Nec tamen diuturna cum Dacis pax videtur fuisse. Necesse enim est clades illas Oppii Sabini et Cornelii Fusci famosissimas cadere in annos 840/86 et 841/87, quod, cum antecedentibus annis haud paucas accepisset salutationes imperatorias, *illo* temporis spatio Domitianus nulla fere videtur affectus esse.[4])

1) Quod evincitur ex tabula honestae missionis die XIX. mensis Sept. anni 836/82 factae (Eph. ep. IV. p. 496): iisque, qui militaverunt in ala Claudia Nova et cohortibus duabus III. Gallorum et V. Hispanorum, quae sunt in Moesia sub C. Vettuleno Civica Ceriale.

2) cf. tabulam hon. miss. III. p. 855: iis, qui militaverunt equites et pedites in alis sex et cohortibus decem et quinque ..... et sunt in Pannonia sub L. Funisulano Vettoniano eqs.

3) Cuius viri titulus exstat III. 4013 hic: L. Funisulano || L. f. Ani. Vettoniano || trib. mil. leg. VI. Vict. quaes || tori provinciae Siciliae || trib. pleb. praet. leg. IIII. Scythic. praef. aerari Satur || ni curatori viae Aemiliae cos. || VII vir epulonum leg. pro pr. || provinc. Delmatiae item pro || vinc. Pannoniae || item Moesiae || Superioris donato .. || ...... || .. bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea || hastis puris IIII vexillis IIII || patrono || d. d.

4) Salutationes X., XI., XII. Domitianus accepit a die V. mens. Sept. anni 839/85 usque ad diem XIII. mens. Mai. 840/86; XIII. et fortasse XIV.

Contra proximo anno 842/88 tot salutationibus honoratus est quot neque antea neque postea pari temporis spatio, ut et facile et recte liceat concludere pertinere illas ad victoriam clarissimam Tettii Iuliani (cf. Cass. D. LXVII. 10), qui Dacos apud Tapas victos fugatosque ad Sarmizegethusam usque persecutus est; qua victoria factum est, ut proximo anno [1]) bello patrato triumphum splendidissimum Domitianus ageret.[2])

Atque cum satis constet Oppii Sabini clade factum esse, ut Fusco summa belli committeretur, de recta via vix aberramus, si cum Asbachio Oppium anno 840/86 esse interfectum statuimus, Fuscum simulque totam legionem anno 841/87.

Quoniam igitur ante seditionem Antonii Saturnini legionem bello deletam esse satis certis argumentis probasse nobis videmur, iam te nobis adstipulaturum esse spero conicientibus in locum illius legionem I. Minerviam conscriptam esse.

Inde efficitur, ut et *post* cladem Fusci ducis anno 841/87 acceptam et *ante* seditionem Antonii Saturnini anno 842/88 exeunte exortam legio illa constituta sit. Quod si concesseris, ipso anno 841/87 Domitianum eam conscripsisse dixerim. Nam cum per se consentaneum est — bello nimirum instante cum Dacis, duplici iam victoria elatis et populo Romano summum periculum moventibus, quod ut repelleretur, quam maximus erat adducendus exercitus, — tum eo confirmatur, quod duabus illis tegulis Bonnensibus L I F M, paululum temporis ante Saturnini

post hunc diem (cf. Eckhel D. N. VI. 381 sqq.); anno 842/88 imperator XV. — XX. appellatus est.

1) cf. Hirschfeld in „Goett. gel. Anzeigen“ 1869 p. 1506 sqq., qui ostendit annum 2106 Eusebii non a primo die mensis Octobris anni 844/90 usque ad eundem diem anni 845/91 patere, sed ab anno 843/89 usque ad 844/90. — Friedlaender, Martial. praef. p. 56.

2) Optime quadrat ad hanc sententiam, quod Sabinus anno 838/84 consulatu functus est, et quod Martialis in epigrammatum libro VI., quem anno 844/90 edidisse eum constat, in epitaphio Fusco dedicato dicit mortem cladem que illius ita iam ultos esse Romanos, ut iugum iam receperit Dacus. Ipsa verba sunt VI 76:

Non timet hostiles iam lapis iste minas.
Grande iugum domita Dacus cervice recepit
Et famulum victrix possidet umbra nemus.

seditionem in Germania Inferiore legionem I. Minerviam iam esse versatam demonstratur.

Iam age ad quaestionem illam (p. 22) solvendam adgrediamur, *quaenam* interierint sub Domitiano legiones, ac primum quidem, cuius legionis aquila a Dacis anno 841/87 capta sit, explorabimus. Atque duarum tantum legionum rationem habendam esse nobis persuasum est, V. Alaudae et XXI. Rapacis, quas Traiano imperatore exstitisse nullis, quantum videmus, argumentis probari potest.[1] — Sed cum nuperrime Iuenemannus[2] certissimis argumentis nisus legionem XXI. Rapacem in seditione Antonii Saturnini partes egisse demonstraverit, legionem V. Alaudam anno 841/87 a Dacis esse deletam existimo. Itaque quoniam ex Cassii Dionis et Orosii verbis apparet *duas* sub Domitiano interisse legiones (cf. p. 21), altera earum, scilicet legio XXI. Rapax a Sarmatis „cum legato simul caesa“ sit necesse est. Falso igitur quispiam Bergkium secutus legionem XXI. Rapacem propter laesum sacramentum a Domitiano exauctoratam esse coniecerit; immo puto legionem scelere commaculatam in Moesiam esse translatam, ut in bello cum Sarmatis gerendo scelus expiaret. Paulo igitur post, fortasse anno 846/92, si Asbachium sequimur, hoc in bello deleta[3] prorsusque dissoluta est.

Restat, ut computemus, ubinam legio I. Minervia recens conscripta constituta quibusque castris stativis imposita esse videatur. Atque id quidem veri non est simile novam legionem — licet detrimentum pugna acceptum bellumque cum Dacis fortius gerendum causa eius creandae fuerit — statim in bellum missam esse, cum cautissime providendum esset, ne quibus hostium

1) Quod enim Aschbachius „Wien. Sitz. Ber.“ 1856 contendit: „die Existenz der leg. XXI. Rapax kann noch unter Hadrian behauptet werden“, iam Pfitznerus p. 83 recte refutavit. Contendi quidem potest, sed nullo modo demonstrari.

2) „De legione Romanorum I. Adiutrice.“

3) Idem iam coniecit Schillerus „R. K. Gesch.“ p. 531 Anm. 1, nec tamen argumentis probavit. — cf. Wilm. 1464. — Ex tit. V. 7447 evincere studuit Movat Rev. Arch. 41, 142 legionem XXI. exstitisse sub Traiano, quod iure negavit Schillerus ex lapide illo posse elici (cf. adn. 1).

incursionibus eius primordia turbarentur. Aptissima igitur erat provincia Germania Inferior, cui nova legio imponeretur, quippe quae iam XV. annum pace perpetua, ut videtur, gauderet. Accedit, quod, cum quattuor legionum stativa in illa provincia exstarent, in tribus tantum illa aetate legiones tetenderunt: Noviomagi legiones X. Gemina et XXII. Primigenia, Veteribus legio VI. Victrix. Nam quae Bonnae antea tetenderat legio XXI. Rapax tum iam in Germaniam Superiorem erat translata[1]), unde numquam in Inferiorem rediit, ut facile intellegatur, cur anno 841/87 in castris Bonnensibus legio I. Minervia recens conscripta collocata sit.[2])

In pauca summam disputationis cogam:

Legio I. Minervia condita est ab imperatore Domitiano anno 841/87 exeunte in locum legionis V. Alaudae, quae eodem anno sub Fusco duce a Dacis signo amisso caesa erat, castrisque Bonnensibus imposita. Ab initio legio I. Flavia Minervia nominata et post seditionem Antonii Saturnini oppressam una cum aliis Germaniae Inferioris legionibus cognominibus „Piae Fidelis Domitianae" honorata est; sed Domitiani defuncti nominibus abiectis postea leg. I. Minervia Pia Fidelis est cognominata. Praetera statuimus Domitiano regnante bello amissas esse legiones duas, leg. V. Alaudam bello Dacico anno 841/87 et legionem XXI. Rapacem bello Sarmatico anno 846/92.

1) Persuasum enim habeo rectissime coniecisse Bergkium („Zur Gesch. u. Topogr. d. Rheinl." p. 69) Sosii Senecionis, consulis anni 853/99 nomen restituendum esse in tabula aenea in Germania Superiore reperta, quod Ritterlingius quoque probavit (p. 74). — Inde efficitur, ut legio XXI. Rapax, in qua circa annum 838/84 tribunus ille Sosius militavit, hoc anno iam in Germania Superiore tetenderit.

2) Adde, quod ibidem in solo aquaeductus tegulae repertae sunt et legionis XXI. Rapacis et I. Minerviae *P. F.* (cf. B. J. 80, 231); qua ex re facile concludimus legionem I. Minerviam opus, quod leg. XXI. Rap., cum in Germ. Sup. deduceretur, imperfectum reliquerat, post annum 842/88 confecisse.

§ 2. De nominibus legionis.

Quoniam supra p. 6 sqq. permulta de cognominibus disputavimus, quod gravissima argumenta ad primordia eius eruenda praebebant, pauca habeo quae addam.

Proprium legionis et quasi nativum cognomen „Minerviae“ per omnia tempora piis animis legionarii in titulis scripserunt; unum enim ex tanta copia inveni titulum[1]), in quo omissum sit, quamquam in provincia ipsa cognomine, quo ab aliis legionibus numero I. insignitis distingueretur, non opus erat. Et ipsi legionarii Domitianum secuti Minervam deam religiose coluisse videntur, quod optime anulo aureo nuper reperto Bonnae probatur optionis cuiusdam legionis I. Minerviae Piae Fidelis, in quo Minerva armata conspicitur (B. J. 90, 24 (n. 53)).

Cognomina „P. F.“ per saecula gessit legio I. Minervia; nec tamen semper ea adscripta sunt, sed plurimis in *titulis* omittuntur. Atque in inscriptionibus Rhenanis quidem saepius[2]), ut par est leguntur, rarius[3]) in iis, quae alibi repertae sunt.

Minoris sunt momenti cognomina[4]), quibus tertio saeculo interdum legio ornata occurrit: Antoniniana, Severiana, Gordiana, quae cognomina per tempus tantum sibi indidit, mox imperatore a quo traxerat defuncto abiecit.

Incertissimum autem est, quod Rothius statuit legionem

---

1) X 3896 (n. 81); videtur tamen intellegenda esse legio I. (Minervia) Severiana, quippe quam alio ex titulo Bramb. 475 (n. 52) cognomine illo ornatam fuisse cognitum habeamus; qui titulus item patriam militis Coloniae nati indicat.

2) Nam ex titulis Rhenanis illis 54, qui infra collecti sunt, 21 occurrunt, in quibus P. F. legatur.

3) Ex titulis illis 61 infra expressis 11 tantum invenies, in quibus cognomen illud notatum sit.

4) Collata sunt in indice cognominum infra adiecto. — Plane taceo de cognomine „Septimianae“, quod temerius quam rectius legioni vindicavit Bellermann (B. J. 28, 109₈) ex tit. Bramb. 461 (n. 33). — Elucet enim eodem iure posse suppleri: Septimia (uxor p. c.).

Aureoli aetate appellatam fuisse „leg. I. Minerviam Restitutam"; nummus enim, qui sic dicitur fuisse inscriptus, non iam exstat neque umquam videtur exstitisse, et in tegula, quam affert, L E G I MR male legit sine dubio (cf. infra cap. V.). Ceterum conferas quaeso indicem cognominum titulis adiectum.

§ 3. De origine militum legionis.

Duplici de causa pauca habemus, quae de patria militum addamus. Quarum altera est, quod Mommsenus hanc quaestionem tam sagaciter pertractavit [1]), ut, quam rationem imperatores in dilectu instituendo secuti sint, iam pateat. Altera causa in eo posita est, quod rarissimi sunt tituli, ex quibus certi quid de patria militum huius legionis colligatur. Atque primum quidem, si titulorum copiam spectaveris tecumque reputaveris ex aliarum legionum titulis multo plura de militum patria posse elici, fortasse dices hoc mirum in modum temporum iniquitate accidisse. Sed quoniam idem occurrit in titulis legionis XXX. Ulpiae (cf. infra cap. II. § 3), alia causa investiganda est atque ea, quae ad utramque pariter quadret legionem, quippe quae per saecula in eadem tetenderit provincia.

Quae causa plane in promptu mihi videtur esse. Utraeque enim legiones exeunte demum saeculo primo conditae sunt, cuius temporis perpauci earum tituli exstant. Sed inde ab Hadriani aetate, ut Mommsenus luculenter demonstravit l. l., talis legionum dilectus institutus est, ut ex ipsa, in qua forte tendebant, provincia ipsisque castris supplementa deligerentur. Quo factum est, ut miles, cum in patria ipsa plerumque stipendia faceret, missionem perciperet, de vita decederet, non iam in titulis de origine sua quidquam commemoraret. Quo autem pauciora exstant testimonia, eo attentiore cura studere oportet, ex illis quam plurimum cognoscere.

Atque quamvis recte monuerit Mommsenus summopere esse providendum, ne nimium eliceremus ex *veteranorum* titulis, nimis caute tamen mihi videtur versatus esse in titulo

1) In Eph. ep. V. p. 198—231; in Herm. vol. XIX. p. 1—23.

Boissieu 306 (n. 96) interpretando. Dicit enim (Eph. ep. V. p. 162): „veterani duo tituli Lugdunensis ..... milites facti esse possunt dilectu Durocortorensi et Agrippinensi, sed item post missionem originem antiquam mutavisse accepto praedio in civitatibus memoratis". Sed quamnam secutus esset rationem M. Aurelius Primus veteranus, cum pro se suoque contubernali faceret sepulcrum *Lugduni*, si ipse in *Remorum* finibus, ille *Coloniae* praedium accepisset? Immo quin uterque post missionem honestam Lugdunum in coloniam sit deductus, non licet dubitari, praesertim cum et alii tituli veteranorum legionis I. Minerviae ibidem reperti sint (cf. infra cap. V.). Minime igitur hic titulus ambiguitate qua dicit Mommsenus mihi videtur laborare.

Pauca praeterea addam tabulae a Mommseno compositae. Satis quidem scrupulorum mihi movet, quod ex titulo Tarusconensi valde corrupto elicere conatus est Hirschfeldius XII. 985 (n. 85) Caecilium illum Baeterris natum in legione I. Minervia stipendia fecisse. Neque si plane manifestum esset, ad hanc quaestionem quidquam certi efficeretur, quoniam diiudicari non potest, utrum antea in legione I. Minervia an VI. Victrice militaverit. Valde autem miror, quod Mommsenus, qui ex titulo Bramb. 201 (n. 143) conclusit Britanniam legionarios praebuisse legioni XXX. Ulpiae (Eph. ep. V. p. 231), ad legionis I. Minerviae dilectum cognoscendum plane neglexit titulum B. J. 47/48, 161 (n. 39), ex quo, si eandem rationem sequimur[1]), ex Norico quoque supplementa arcessita esse elucet.

---

1) Falsa enim est Leemannsii sententia, qui (B. J. 47, 161) hunc titulum sic explicat: „Höchstwahrscheinlich hatte Anneus Maximus mit dieser seiner Legion unter dem Befehle des Hadrian die Expedition im 2. Dacischen Kriege mitgemacht und sich dem Dienste der Norischen Mütter, die, wie ich glaube, bisher auf Inschriften noch nicht vorgekommen sind, angeschlossen. Später, nachdem sein Befehlshaber Kaiser geworden, mit der Legion nach Germ. Inf. zurückgekehrt und in den hiesigen Gegenden stationirt, löste er seine Gelübde, die er vielleicht während seines Aufenthaltes in Noricum versprochen". Leem. igitur putat legionem I. Minerviam usque ad Hadriani imperium in provincia quadam apud Danuvium flumen sita tetendisse. Sed infra demonstrabitur (cap. III.) statim

Quod quo confidentius credamus, titulo Aurelii Aruseni B. J. 85, 65 (n. 57) maxime commovemur, qui ex Norico oriundus[1]), cum in legione I. Minervia stipendia fecisset, accepta missione veteranus in ipsis castris Bonnensibus diem supremum obiit. Neque quo tempore dilectum legionarium ex Norico petierit legio I. Minervia ignoramus, cum tituli B. J. 47/48, 161 (n. 39) litterae saeculi secundi ineuntis se esse testentur, ut non videar temere conicere causam fuisse bellum Dacicum Traiani. Nam cum duabus illius imperatoris expeditionibus in Dacos factis legio interfuerit[2]), facile fieri potuit, ut detrimenta priore bello accepta ex Norici vicini finibus resarcirentur. Restat, ut Iusti frumentarii titulum Bull. d. corr. hell. 1889, 317 (n. 92) Heracleae Ponticae nuper repertum addamus, ex quo etiam in Gallia Lugdunensi legionis I. Minerviae milites esse conscriptos apparet.

Itaque si ea, quae Mommsenus composuit, cum paucis, quae nos addidimus, coniunxeris, haec fere statuenda erunt: Inde ab initio in legione I. Minervia Italos[3]) stipendia meruisse docet antiquissimus qui servatus est legionis titulus L. Magii Dubii (cf. supra p. 12), qui Mediolano oriundus Oufentinae tribui adscriptus erat. Praeterea ex proximis provinciis iam tum supplementa delecta esse, quamquam exemplis probari non licet, tamen idcirco veri est simile, quod eiusdem

post bellum Dacicum confectum legionem Bonnam redisse. — Non igitur apta L. interpretatio; potius cogitandum est Anneum Maximum ex Norico oriundum ne tum quidem, cum in Germania Inferiore versaretur, matrum Noricarum cultum neglexisse.

1) Recte enim puto Kleinium coniecisse (B. J. 85, 65) „Turesi“ illud ad patriam Aruseni „Turum“ nimirum, Norici oppidum, pertinere. — Carolus Zangemeister censuit intellegendum esse nomen Celticum collato Orosii loco V. 8, 1.

2) Quod infra cap. III. § 1 Domaszewskium secuti ostendemus.

3) Haud scio an liceat adhibere titulum Sex. Magri Saturnini IX. 2851 (n. 106); nam cum tribui Arniensi ille adscriptus sit, cuius ipsius est Histonium, ubi monumentum effossum est, conicimus Magrum in eadem legione I. Minervia et militem fecisse stipendia et vite esse donatum, deinde nescio qua de causa domum reversum de vita decessisse. — Neque tamen certi quidquam statuere audeam.

Germaniae Inferioris legionem X. Geminam ex Gallia Narbonensi illa aetate habuisse milites ex titulis discimus Bramb. 118 et Rev. archéol. XVII. 1868, p. 388.[1]) Post reditum ex bellis Dacicis haud paucos in legione I. Minervia milites ex Norico oriundos stipendia fecisse probavimus ex Annei Maximi militis et Aurelii Aruseni veterani titulis. — Unde postea legionarii acciti sint, cum Hadriani rationem, quam de dilectu faciendo instituit, satis certo sciamus, dubium non est, nempe ex provincia potissimum castrisque ipsis. Denique secundo saeculo exeunte, ineunte tertio legionis milites ex Pannonia Dalmatiaque fuisse haud paucos recte, ut credo, Mommsenus[2]) ex titulo B. J. 83, 164 (n. 22) conclusit, cum teste Herodiano[3]) in exercitu Germaniae Pannonii permulti sub Alexandro Severo militarent. — Eodem tempore ipsam Germaniam Inferiorem et Belgicam legionarios praebuisse titulis demonstratur X. 3896 (n. 81)[4]) et Boissieu 306 (n. 96)[5]), neque prioris esse aetatis videntur tituli XII. 985 (n. 85)[6]) et Bull. d. corr. hell. 1889, 317 (n. 92)[7]), ex quibus Gallias et Lugdunensem et Narbonensem dilectum admisisse elucet. Quodsi militem natione Thracem in legione I. Minervia militasse Alexandri Severi temporibus ex titulo Bramb. 475 (n. 52)[8]) comperimus, hoc factum est, quod vexillarii legionis identidem missi ad bella cum Parthis aliisque orientis gentibus gerenda (cf. infra cap. V.), per Thraciam pergentes dilectum ibidem fecisse videntur, ut detrimenta bello accepta sarcirent.

1) cf. Ritterl. p. 18 adn. 5.

2) Eph. ep. V p. 202: „Dedicatio videtur referenda ad patrias militum sub dedicante constitutorum."

3) VI. 8, 2 et 3: *Τὸν δὴ Μαξιμῖνον τοῦτον διὰ τὴν προειρημένην στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέστησε πάσῃ τῇ τοῦ στρατοῦ νεολαίᾳ, ὡς ἀσκοίη τε αὐτοὺς ...... 3. .... ὅθεν οἱ νεανίαι, ἐν οἷς ἦν τὸ πολὺ πλῆθος Παιόνων μάλιστα κτλ.*

4) Silvanius Silvester, mil. leg. pr. Sever. natus col. Agrippinense.

5) M. Aurelius Primus, civis Remus; C. Modestinius Peregrinius, civ. Agripp.

6) P. Caecilius Baeterrensis; (incertum, cf. p. 28).

7) Iustus, *χώρας Λουγδούνου.*

8) M. Aurelius Heracles, natione Trax.

CAPUT II.

De origine et nominibus legionis XXX. Ulpiae.

§ 1. De origine legionis.

Ubi primum Nervae imperatori Traianus successit, quo erat ingenio et consilio, bellum potissimum cum Decebalo rege gerendum paravit, quod et necessarium et difficile confectu esse haud ignoravit.[1]) Atque cum duarum illarum legionum, quas sub Domitiano bello deletas esse p. 21 demonstravimus, altera tantum, scilicet I. Minervia, suppleta esset, causa legionis creandae ei aderat gravissima. — Obviam autem fiunt inde a Traiani aetate duae legiones, quae ab illo imperatore conscriptas se esse cognominibus testentur, legio II. Traiana et XXX. Ulpia. — Legionem II. Traianam a Traiano Arabia anno 859/105 in provinciae formam redacta conditam esse iam p. 17 diximus scimusque ideo „secundam" eam esse nominatam, quod iam antea ab eo alia legio creata erat.[2]) Altera igitur, quam ab eodem imperatore constitutam esse manifestum est, legio XXX. Ulpia, ante annum 859/105 condita est. Itaque si artioribus studemus circumcludere terminis annum, quo conscripta esse putanda sit, certi nobis fines offeruntur anni 852/98 et 859/105.

Sed ut *initio* imperii sui Traianum legionem conscripsisse credamus, hac fere computatione commovemur: Plinius enim in panegyrico, quem habuit anno 854/100, ut principi gratias ageret, Traianum annis 852/98 et 853/99 hostes trans Danu-

1) Recte enim Schillerus l. l. p. 548: „Da ihm (sc. Traiano) wohl schon damals (851/97) die Notwendigkeit des Dacischen Krieges klar war, so mussten wenigstens hier (in Germ.) einigermassen sichere Zustände hergestellt werden. Wahrscheinlich wurde jetzt der Pfahl von Main und Neckar bis ans Schwäbische angelegt, Baden und Ladenburg (Lupodunum) gegründet; aber auch am Niederrhein wurden Strassen gebaut und an Stelle von Vetera jetzt Castra Traiana (Xanten) angelegt."

2) Hanc enim rationem imperatores etiam in alis constituendis secuti sunt, quo facile explicatur, cur tot legiones et alae „primae" nominatae sint. — Anno igitur 859/105 Traianus habuit legiones triginta et unam.

vium habitantes, qui bellum illaturi [1]) fuissent populo Romano, virtute sola et gravitate ita coercuisse memoriae tradidit, ut consilio mutato pacem servare perseverarent.[2]) Cuius rei gravissimus ipse Traianus testis est, qui cum Coloniae Agrippinae imperium suscepisset, non confestim, ut fas erat, Romam se contulit, sed per duos circiter annos inter barbaras gentes commorabatur[3]), primo ad Rhenum[4]) flumen, deinde ad Danuvii ripas. — Videtur mehercle causa fuisse maximi momenti summumque institisse finibus Romanorum a Danuvii accolis periculum, cum imperator legatis rem gerendam mandare non auderet, sed sua ipsius virtute et constantia opus esse censeret, „ne quid detrimenti caperet res publica.“ —

At profecto, cum plurimum interesset Traiani compositis tumultibus quam celerrime Romam proficisci, bellum non intulit barbaris superbientibus. Nam cum timendum esset, ne gravissimo et diuturno bello opus esset, alia quadam re tantum timorem illis incussit, ut armis nondum conlatis incepto desisterent.

Itaque hoc temporis puncto Traianum in locum legionis XXI. Rapacis novam constituisse et ad Danuvium flumen collocasse conicientibus nobis et causa indagata est, qua commoti barbari in pace perseverarent, et *annus*, in quo legionem XXX. Ulpiam conscriptam esse veri simillimum sit, hiemem dico anni 852/98 ad 853/99. —

Quod Traianus legionem recens creatam „tricesimam“ appellavit, sine dubio eo adductus est, quod legionibus unde-

---

1) cf. Plin. paneg. cap. 56: „Magnificum est civibus iura, quid hostibus reddere? Speciosum certam fori pacem, quid immanes campos sella curuli victorisque vestigio premere, imminere minacibus ripis tutum quietumque, spernere barbaros fremitus hostilemque terrorem non armorum magis quam togarum ostentatione compescere?“

2) Id. ibid. cap. 16: „Non times bella nec provocas. Magnum est, Imperator Auguste, magnum est stare in Danuvii ripa, si transeas, certum triumphi, nec decertare cupere cum recusantibus, quorum alterum fortitudine, alterum moderatione efficitur.“

3) cf. Eckhel D. N. VI. p. 413.

4) Namque imperium suscepit Coloniae Agrippinae, ut Eutropius VIII. 2 tradidit, imperator autem apud Agrippinam in Gallis factus est.

triginta, quas a Nerva acceperat, tricesimam addidit.[1]) — Iam quaestio exoritur, quaenam illae legiones undetriginta fuerint, quod, cum varias viri docti sententias de singulis primi saeculi legionibus protulerint [2]), haud alienum est investigare.

Atque aptissimum quidem mihi videtur proficisci a columnis illis duabus (VI. 3492), quibus omnia legionum — quae quidem tum fuerint — nomina insculpta sunt. Quoniam autem ad hanc quaestionem non pertinet, quo anno illae tabulae compositae sint, accurate discernere, adquiescamus statuentes fieri non potuisse, ut ante annum 874/120 [3]), post annum 924/170 [4]) scriberentur. Itaque exceptis illis legionibus, quarum nomina postea demum addita esse constat [5]), hoc loco non enumerabimus nisi eas, quas sub Hadriano floruisse certum est.

Sunt autem hae:

II. Aug.	II. Adi.	IIII. Scyth.
VI. Vic.	IIII. Flavia	XVI. Flavia
XX. Vic.	VII. Claud.	VI. Ferr.
VIII. Aug.	I. Ital.	X. Fret.
XXII. Prim.	V. Maced.	III. Cyren.
I. Min.	XI. Claud.	II. Traian.
XXX. Ulpia	XIII. Gem.	III. Aug.
I. Adi.	XII. Fulm.	VII. Gem.
X. Gem.	XV. Apoll.	
XIIII. Gem.	III. Gall.	

Quarum legionum duae, XXX. Ulpia et II. Traiana, a Traiano ipso conscriptae sunt. Eo igitur, quo tabula posita est anno, ex undetriginta illis legionibus, quas successori Nerva

1) cf. Eckhel. doctr. num. VIII. p. 492.

2) Omnium fere virorum doctorum de hac re sententias accuratissime collegit Ritterlingius (p. 66 adn. 1), quem quaeso inspicias. Longum enim neque huius quaestionis est singula diligenter examinare.

3) Quod legio VI. Vic. inter Britannicas iam legiones enumeratur.

4) Quod legiones II. et III. Italicae, quarum nomina postea demum adscripta esse perspicuum est, illo anno iam conditae erant (cf. Ritterl. p. 50 adn. 1).

5) I. II. III. Parthicae nimirum — praeter illas, quas modo nominavimus, II. et III. Italicas.

reliquerat, viginti sex tantum supererant. Sed quandoquidem certe traditum est legionem IX. Hispanam sub Hadriano deletam esse neque dubium esse potest, quin sub Nerva nondum legio XXII. Deiotariana [1]) interierit, sequitur, ut ex undetriginta Nervae legionibus cognitas non habeamus nisi duodetriginta. Restat igitur, ut anquiramus, quae legio undetricesima fuerit.

Agedum investigemus illam undetricesimam legionem ex numero earum, quas in Vespasiani bello civili versatas esse certis testimoniis traditum est, exceptis istis, quas antehac laudavimus. Necesse enim est eam interfuisse perturbationibus illis internis.

Legionem V. Alaudam sub Domitiano iam interisse, quae sola ex legionibus tum ad Danuvium flumen in stativis tendentibus in columnis desideratur, et XXI. Rapacem sub eodem imperatore a Sarmatis „cum legato simul caesam" esse, supra (p. 24) certis argumentis comprobavimus. Itaque quattuor illarum legionum tantum rationem habeamus, quas anno 824/70 in Germania tendentes Vespasianum exauctorasse omnes fere viri docti consentiunt: legionum I. Germanicae, IV. Macedonicae, XV. Primigeniae, XVI. Gallicae. — Reliquas enim, quarum aquilae tum in Italiam provectae erant, legiones I. Italicam, V. Macedonicam, XXI. Rapacem, XXII. Primigeniam, cum scelerum, quibus illae erant commaculatae, non participes factae essent, Vespasianum recepisse certis testimoniis probatur.[2]) Quae tamen remanserant legiones, cum non semel sacramenti fidem violavissent, in Galliarum imperium iuravissent, legatos necassent, alia nefanda permulta commisissent, summo supplicio dignae erant. Atque apertis verbis memoriae traditum est legiones III. Mac. et XVI. Gall. prorsus dissolutas earumque in locum IV. et XVI. Flavias conscriptas esse. Legiones I. Germanicam et XV. Primigeniam eadem poena esse punitas, id quod fere omnes, ut iam diximus, viri docti coniecerant, nuper Pfitznerum secutus Ritterlingius (p. 66) argumentis pro-

1) cf. Grotefend. in Pauly Realenc. IV. p. 899.

2) Plane assentior Ritterlingio, qui uberius de hac re disseruit p. 66.

bare studuit. Sed facere non possum, quin eiusdem viri docti sententiam reiciam. Primum enim tecum deliberes velim Vespasianum praeter IV. et XVI. Flavias unam solam legionem conscripsisse, II. Adiutricem dico, ut in locum illarum quattuor tres tantum creatae essent. Neque tamen Vespasiani intererat exercitus robur mutilare; immo is erat rerum status, ut augendi potius exercitus oblata esset occasio, praesertim cum in oriente res valde turbatae essent (cf. p. 37 adn. 1).

Accedit, quod simplici ratione ex numero „XXX," quo legionem Ulpiam Traianus appellavit, collegimus praeter illas duodetriginta legiones, quarum certa habemus testimonia, *unam* fuisse illa aetate, cuius tamen ne vestigia quidem exstant. Itaque statuimus legionem undetricesimam fuisse ex numero earum, quae Vespasiani bello civili in Germania Inferiore tetenderunt.

Puto igitur te mihi esse assensurum conicienti alteram illarum legionum (I. Germ. et XV. Prim.) esse exauctoratam a Vespasiano, servatam alteram. Iam anquiramus, utra graviore supplicio dignam se praebuerit, utri potius ignoscere potuerit Vespasianus. Qua in re ne minimi quidem scrupuli relinquuntur. Nam ex Taciti historiis evincitur legionem I. Germanicam in primis utique rerum novarum adeo cupidam [1]) fuisse, ut *prima* omnium legionum *neque* ulla necessitate *coacta* tamen sacramento rupto cum „civitatibus Galliarum" sese coniungeret [2]), bello haud semel victam [3]) et omnium legionum

1) Huc pertinet, quod Tacitus hist. I. 55 enarrat: „*primani* quintanique turbidi adeo, ut quidam saxa in Galbae imagines iecerint". Contra de legione XV. Primigenia memoriae prodidit: „*quinta decima* ac sexta decima legiones nihil ultra fremitum et minas ausae initium erumpendi circumspectabant".

2) Tac. hist. IV. 37: „Centuriones cum epistulis ad civitates Galliarum misere auxilia ac stipendia oraturos".

3) Nam cum Bonnam defendere legio I. iussa esset, haec teste Tacito (hist. IV. 20) acciderunt: „Cedentibus Belgis pellitur legio et vallum portasque trepidi petebant. ibi plurimum cladis: cumulatae corporibus fossae nec caede tantum et vulneribus, sed ruina et suis plerique telis interiere". — Et paulo infra idem (IV. 37): „ipsi, ut est vulgus sine rectore

summo scelere oblitam, cum duplicis ducis nece — Hordeonii [1]) et Voculae [2]) — commaculata esset. Contra legionis XV. Primigeniae ea pars, quae *cum aquila* in Germania relicta erat, una cum legionis V. Alaudae vexillariis Vetera castra bis a Civilis catervis fortissime defendit.[3]) Et fame sola hostiumque numero superante [4]) factum est, ut castris deditis in imperium Galliarum iurare *cogerentur.* Neque tanti momenti est, quod vexillarii legionis [4]), qui cum Vocula profecti erant, in eadem fere noxa erant qua „primani," quoniam aquila, legionis numen, cum iis non fuerat. Persuasum igitur habemus legionem I. Germanicam a Vespasiano plane dissolutam esse, legionem XV. Primigeniam veniam impetrasse. Quod si verum est, hanc legionem Traianus a Nerva imperatore accepit undetricesimam.

At unde factum est, ut legionis XV. Primigeniae inde ab anno 824/70 monumentorum ne minima quidem vestigia servata sint? Constat inter omnes rarissima monumenta in lucem prodisse earum legionum, quae in oriente tetenderunt [5]),

---

praeceps pavidum socors, adventante Civile raptis temere armis ac statim omissis, in fugam vertuntur".

1) id. ibid. IV. 36.

2) id. ibid. IV. 59: „Et Classicus misso Aemilio Longino, desertore primae legionis, caedem eius maturavit".

3) id. ibid. IV. 22sq., 28 sqq., 35.

4) Accedebat, quod Vocula praesidium Veteribus constitutum comminuerat; cf. Tac. hist. IV. 35: „Addit exercitui suo Vocula mille delectos e quinta et quinta decuma legionibus apud Vetera obsessis".

5) Cuius rei et aliae causae exstant neque haec neglegenda videtur, quod seditionibus permultis orientis gentes, Iudaei praecipue et Parthi, furore et insania affecti omnia, quae aut a Romanis facta essent aut ad memoriam eorum servandam idonea viderentur, delebant et diruebant. Quarum seditionum ferocissimam et cruentissimam sub Traiano factam esse annis 868/114 ad 870/116 Cassius Dio testis est LXVIII. 32, 1: *καὶ ἐν τούτῳ οἱ κατὰ Κυρήνην Ἰουδαῖοι .... τούς τε Ῥωμαίους καὶ τοὺς Ἕλληνας ἔφθειρον .... ὥστε τὰς πάσας δύο καὶ εἴκοσι μυριάδας ἀπολέσθαι κτλ.* — cf. Orosii locum VII. 12, 6: „Incredibili deinde motu sub uno tempore Iudaei, quasi rabie efferati, per diversas terrarum partes exarserunt. Nam et per totam Libyam adversus incolas atrocissima bella gesserunt: quae adeo tunc interfectis cultoribus desolata est, ut nisi postea Hadrianus Im-

ut recte statuere videamur post annum 824/70 legionem XV. Primigeniam esse translatam in illam imperii partem, ubi seditiones adeo non compositae erant, ut potius quam maximis copiis opus esset.[1]) Quae coniectura mox etiam aliis causis probabitur.

Namque ex Cassii Dionis [2]) loco, quem paene neglexerunt viri docti, conicere licet bello Traiani Parthico, cum imperator ipse ultimis regni Parthici gentibus bellum inferret, ut ad Mesenem usque progrederetur, ab Armeniis post tergum victoris seditione subito facta legionem sub Maximo legato constitutam totam esse deletam.[3]) Quae coniectura ad certum producitur iis, quae Fronto in „principiis historiae“ (p. 204 ed. Naber) dicit: „Soli homines Parthi adversus populum Romanum hostile nomen haud umquam contemnendum gesserunt: id satis demonstrant non Crassi modo fuga, sed etiam fortissimi imperatoris Traiani ductu legatus cum exercitu caesus et principis ad triumphum decedentis haudquaquam secura nec incruenta regressio.“ Nam si legatus cum exercitu occisus est, elucet legionem illi exercitui interfuisse; quae sententia eo firmatur, quod aliis locis [4]) idem Fronto Maximi

perator collectas aliunde colonias illuc deduxisset, vacua penitus terra abraso habitatore mansisset. Aegyptum vero totam et Cyrenem et Thebaida cruentis seditionibus turbaverunt“ eqs.

1) Ad Iudaeam enim custodiendam tota legio X. Fretensis ex Syria missa est; et Cappadociae et Galatiae, quae provinciae antea legionibus caruerant, legiones XII. Fulminatrix et XVI. Flavia impositae sunt. cf. Kuhn: „Die städtische und bürgerliche Verfassung des Röm. Reichs“ II. 146, 184. Cass. Dio LV. 23: *καὶ τὸ δωδέκατον τὸ ἐν Καππαδοκίᾳ τὸ κεραυνοφόρον.* Iosephus B. Iud. VII. 1, 3. —

2) Cass. Dio LXVIII. 29, 4: *Ἐν γὰρ τῷ χρόνῳ ἐν ᾧ ἐπὶ τὸν ὠκεανὸν κατέπλει* (sc. Traianus) *καὶ ἐκεῖθεν αὖθις ἀνεκομίζετο, πάντα τὰ ἑαλωκότα ἐταράχθη καὶ ἀπέστη, καὶ τοὺς παρὰ σφίσιν ἕκαστοι φρουροὺς οἱ μὲν ἐξέβαλλον οἱ δ᾽ ἀπεκτίνννσαν.* (30) *μαθὼν δὲ ταῦτα ὁ Τραιανὸς ἐν Βαβυλῶνι .... τόν τε Λούσιον καὶ τὸν Μάξιμον ἐπὶ τοὺς ἀφεστηκότας ἔπεμψε. καὶ οὗτος μὲν ἀπέθανεν ἡττηθεὶς μάχῃ κτλ.*

3) cf. Schiller. l. l. p. 560: „er (sc. Maximus) wurde von den Aufständischen vollständig geschlagen, vielleicht eine Legion dabei aufgerieben“.

4) Princip. hist. (p. 209 ed. Naber): „bello Parthico utroque consulares viri duo exercitum utrique ducentes obtruncati: Severianus quidem, Lucio

cladem cum celeberrima illa Severiani comparat, quem cum toto exercitu Marci Aurelii et L. Veri bello Parthico esse interfectum Cassius Dio memoriae tradidit (cf. supra p. 18 adn. 2). —

Anno igitur 870/116 Traiano imperatore, anno 915/161 M. Aurelio imperatore in bello cum Parthis gesto legionem interisse apparet. Atque cum ex istis undetriginta legionibus, quas a Nerva acceperat Traianus, non nisi viginti sex in illis legionum tabulis enumerentur et cum satis constet legionem IX. Hispanam sub Hadriano anno 874/120 in Britannia esse deletam, statuimus duas illas reliquas, quae desiderantur, legiones XV. Primigeniam et XXII. Deiotarianam, alteram Traiani, alteram Marci Aurelii temporibus, a Parthis caesas esse.

Nec tamen utra prior deleta sit, pro certo affirmare licet, quoniam neque legionis XV. Prim. neque legionis XXII. Deiotarianae vestigia Traiani aetate recentiora reperta sunt, ut in iis, quae demonstrasse nobis videmur, adquiescendum sit.

Sed iam redeamus ad eam, de qua agitur, legionem XXX. Ulpiam. Cum p. 32 evicerimus Traianum legionem recens conscriptam ad Danuvium flumen collocavisse, nunc accuratius definire conabimur, quibus stativis inde ab initio imposita fuerit. Quam quidem quaestionem, etsi pro certo nequimus decernere, paucis tamen ad veritatis quandam speciem producere licet. Nam ex tegulis legionis XXX· V· V· Brigetione, Carnunti, Vindobonae repertis [1]) elucet bellis Dacicis confectis [2]) in Pannonia Superiore eam tetendisse. Cumque plane ca-

---

ab urbe necdum etiam profecto, enimvero cum praesens Traianus Euphrati et Tigridis portoria equorum et camelorum trib[uta onera] . . cer caesus est". (Nab. adn: „Qui caesus est nomen habuit Maximum".) Idem de bello Parth. (p. 217 Naber): „Nonne a Parthis consularis aeque vir in Mesopotamia trucidatus"? —

1) cf. III. 4663 (n. 198 b XVIII.) et „Arch. Ep. Mitt. a. Oestr." III. 147 (n. 198 b XVIIII.).

2) Namque cognomine *Victricis* iam addito intellegitur post annum 860/106 tegulas illas coctas esse; cf. quod infra p. 41 sq. de hac re dicemus. Neque cogitari potest de temporibus anno 874/120 posterioribus, quod ab illa aetate legio in Germania Inferiore tetendit; cf. infra p. 53.

reamus legionis monumentis, quae ad aetatem bellis Dacicis priorem pertineant, aut confiteri debemus nos nihil scire aut conicere, ubi post bella Dacica legio morata sit, eam antea quoque ibi tetendisse.

Neque ea, quae ex titulo VIII. 2354 (n. 191) colliguntur, quia ad originem legionis XXX. Ulpiae spectant, parvi sunt momenti. Namque M. Annius Martialis, qui testamento titulum illum faciundum curavit, primum quidem miles factus est in legione III. Augusta, quae tum in Africa erat; deinde in alam Pannoniorum, quae et ipsa in Africa erat, translatus et in dupliciarii et decurionis ordinem provectus ad legionem remissus viteque exstructus est. Vides igitur Annium ad id temporis in Africa semper esse versatum, quam eius patriam fuisse et tribus Quirina indicat et facile eo probatur, quod post honestam missionem acceptam eodem rediit. [1])

Quomodo autem factum esse putabis, ut subito ex Africa in legionem XXX. Ulpiam transferretur, quam ad Danuvii ripas illa aetate tetendisse modo conati sumus demonstrare? Ita mihi quidem videtur res facile posse explicari, ut ad ipsam legionem XXX. Ulpiam constituendam M. Annium Martialem arcessitum esse dicamus. Maxime enim idonea erat legio III. Augusta ad centuriones militesque, quibus ad novam legionem conscribendam opus erat, pro sua parte mittendos, cum provinciae nullis tum, quantum scimus, motibus turbatae praesidio posita esset. Minimeque abhorret a tali interpretatione tempus, quo exaratus est titulus, annus nimirum 869/115 vel 870/116 [2]); quo anno cum veteranus iam fuerit Annius, nihil obstat, quominus censeamus anno 852/98 centurionem legionis XXX. Ulpiae eum fuisse.

Neque in eo acquiescendum est, quod centurionem legionis III. Aug. ad leg. XXX. Ulpiam constituendam esse trans-

1) cf. Kubitschek: Imperium Romanum tributim descriptum p. 271. — Thamugadi quidem, qua in urbe titulus in lucem prodiit, non est tribus Quirinae, sed Papiriae. Urbes autem finitimae haud paucae tribui Quirinae adscriptae sunt.

2) cf. infra p. 41 et adn. 4.

latum lapidis auctoritate nisi statuimus; immo veri est simile una cum illo Annio centurione milites quoque eiusdem legionis in Europam transductos esse, qui quasi robur novae legionis essent, vel — quod fortasse rectius — ab ipso Annio ad Danuvium fluvium esse deductos. Vidimus enim p. 32 permultum interfuisse Traiani quam celerrime exercitum ad Danuvium flumen collocatum augere.

Ut igitur summatim quae protulimus repetamus:

Legio XXX. Ulpia a Traiano condita est anno 852/98 in locum legionis XXI. Rapacis et collocata in Pannonia Superiore. — Ex numero quem habebat efficitur, ut antea undetriginta exstitisse legiones putemus; quarum viginti sex in legionum tabulis enumerantur, vicesimam septimam et undetricesimam legiones IX. Hispanam et XXII. Deiotarianam fuisse certum est. Iam quae desideratur legio non potest non alia fuisse nisi legio XV. Primigenia; quam a Vespasiano non exauctoratam, sed receptam et in orientem missam esse paucis demonstratum est. Denique legionem III. Augustam milites misisse cum Annio Martiale centurione ad legionem XXX. Ulpiam constituendam ex eius ipsius titulo collegimus.

§ 2. De nominibus legionis XXX. Ulpiae.

Ulpiae cognomen a conditore ipso petitum in plerisque legionis titulis invenitur, quae res cum per se [1]) intellegitur tum eo facile explicatur, quod legionis gloria et auctoritas victoris illius et iusti imperatoris nomine, plebi militique aeque grato, haud mediocriter augebatur. Attamen saepius quam in titulis legionis I. Minerviae cognomen omissum est. Nam cum *unus* illius legionis titulus exstet, in quo „Minerviae“ cognomen desideretur [2]), contra legionis XXX. octo [3]) invenimus, in quibus numerus solus notatus sit. Sed plane perspicua

1) Nam et alias legiones cognomina propria et quasi nativa non omittere solere notissimum est.

2) cf. tit. X. 3896 (n. 81).

3) cf. infra ind. cognominum leg. XXX · V · V.

huius rei est causa: „Primae" enim legiones praeter „Minerviam" aliae quoque appellatae erant (I. Adi., I. Germ., I. Ital., I. Parth.), ut cognomine omisso facile cum aliis illis confunderetur. „Tricesima" autem inde ab Augusti temporibus nulla [1]) appellata est legio nisi XXX. Ulpia, quo factum est, ut ipse numerus ad legionem certe definiendam sufficeret.

Falsum igitur est, quod Henzenus ad titulum 6669 a adnotavit [2]), ex solo legionis numero „XXX" posito evinci legionem Antonii [3]) esse accipiendam, quod „postea solam legionem XXX. Ulpiam Victricem lapides exhiberent". Immo ex indice cognominum legionis infra addito cernitur Ulpiae cognomen interdum omitti. Ex eodem titulo, de quo p. 39 verba fecimus, dico Annii Martialis VIII. 2354 (n. 191), comperimus anno 871/117 legionem XXX. Ulpiam cognomine „Victricis" iam fuisse exornatam. Minime enim potest non post hunc annum, quo medio mortuus est Traianus, titulus esse exaratus [4]), quia „Divus" non appellatus est imperator. Itaque in bello quodam inter annos 852/98 et 871/117 gesto legionem aliquid praeclari fecisse patet; id unum dubium est, utrum bello Dacico factum sit an Parthico. — At cum ante bellum Parthicum Annius missionem honestam percepisset — nam ante bellum confectum veteranos dimissos esse vix credibile est —, disertis autem verbis se centurionem legionis XXX. Ulpiae *Victricis* fuisse glorietur, elucet iam bello Dacico cognomen illud honorificum sibi parasse legionem XXX. Ulpiam. Qua re optime

1) Antonii enim legio XXX., cuius haud pauca Beneventi reperta sunt monumenta (cf. VI. 3636; IX. 1603, 1605, 1610, 1616, 1620, 2114, 2115, 2217), bello civili peracto ab Augusto statim dissoluta est.

2) Ad titulum: „C. Clodio P. f. Ste. leg. XXX. || et (Val)eriae Sex. L. | .. odorae || h. f. c." adnotat haec: „Et miles et legio cognomine carentes aetatem satis antiquam testantur. Postea solam leg. XXX. Ulpiam Victricem lapides exhibent".

3) Neque enim aliud quicquam mihi videtur dicere voluisse, cum scriberet: „aetatem satis antiquam".

4) Neque vero potest non ante annum 868/114 positus esse, cum Traianus iam Parthici cognomine honoratus sit; quod utrum factum sit anno 868/114 an 869/115, adhuc dubium.

confirmatur ea, quam p. 32 protulimus, sententia, iam anno 852/98 legionem constitutam et ad Danuvium flumen collocatam esse. Nam si postea esset conscripta, vix ad tantum robur processisset, ut ad bellum tam grave gerendum iam tum (annis 855/101 — 860/106) mitteretur; ac ne sic quidem puto alia causa commotum Traianum eam arcessivisse, nisi quod haud ita procul a Dacia tetendit. Hoc quoque cognomen plerisque in titulis legioni adscriptum est; nec tamen omnia monumenta, in quibus desideratur, ante annum 860/106 posita esse oportet.[1])

Sero demum „Piae Fidelis“ cognomen honorificum legio XXX· V· V· sibi paravit. Titulo enim Bramb. 151 (n. 120), quem anno 977/223 esse positum nomina consulum demonstrant, nullus exstat antiquior, in quo legatur „P. F.“ — Sed quinquies[2]) tantum in lapidibus invenitur. Cuius rei non ea sola est causa, quod multo serius hoc praemio Ulpia legio affecta est quam aliae (VII. XI. Cl., I. M., VI. Vic., X. Gem., XXII. Pr.), sed alia quaedam accedit eaque gravior, quod non eadem illi cognomini inerat vis atque antea[3]), quod inde a saeculo secundo medio temere facileque legionibus tribuebatur ab imperatoribus. Neque igitur est, quod miremur iam annis 986/232 et 993/239 P. F. illud in titulis omitti.[4])

Et quamquam vix operae pretium est investigare, qua de causa illis temporibus „P. F.“ cognomina legionibus sint attributa, tamen plane de hac re tacere non possumus, praesertim cum aptissima, ni fallor, illa aetate praemia fidei comparandi legionibus occasio oblata sit.

Nam cum anno 947/193 Septimius Severus, Pescennius Niger, Clodius Albinus a suis quisque legionibus imperatores

1) Namque iam paulo post cognomen acceptum interdum omitti „Victr.“ ex titulis cognoscitur III. 2732 (n. 119) sub Hadriano, III. 5211 (n. 123) sub Antonino Pio exaratis.

2) cf. ind. cognominum leg. XXX. Ulpiae.

3) cf. supra p. 7.

4) Concedes igitur errasse Lerschium (Centr. Mus. II. 14), qui propterea ante annum 977/223 positum esse censuit titulum Bramb. 373 (n. 155), quod P. F. cognomina nondum addita essent.

essent creati, totus Germaniae exercitus a Septimii Severi partibus inde ab initio stetit, quod non solum ex nummis a Severo „in fidem legionum“ cusis [1]) apparet, sed etiam titulo nuper reperto [2]) probatur, secundum quem vexillationes legionum IIII Germanicarum (I. Min., XXX. Ulpiae, VIII. Aug., XXII. Prim.) „adversus defectores et rebelles“ [3]) accitae sunt. Quarum quattuor legionum tres iam antea cognominibus „P. F.“ exornatae erant — leg. I. Min. et XXII. Prim. sub Domitiano (cf. supra p. 7 sq.), VIII. Aug. sub Commodo [4]) —, ut sola legio XXX. Ulpia illo praemio careret. Itaque haud absona mihi videtur esse coniectura tum a Septimio Severo illam quoque legionem cognominibus „P. F.“ esse ornatam [5]), ut totus, qui fidem praestiterat, exercitus Germaniae praemio honoris uteretur. Quod quo confidentius credam, titulo maxime commoveor XII. 683 (n. 176), quem adhuc non satis recte lectum esse persuasum habeo. Exstat enim in versu quinto post LEGXXX signum quoddam P, quod quomodo explicandum sit se nescire confitetur, qui titulum edidit, Hirschfeldius ratus de supplementis „centuria prima“ vel „immunis centuriae“ non posse cogitari. Quoniam autem eo, quod miles legionis XXX· V· V· Arelate coniugi titulum exaravit, pro certo licet accipere aut totam legionem aut saltem partem eius illo loco fuisse neque temporibus Septimio Severo prioribus eam in Gallia moratam esse satis constat (cf. infra p. 68), eiusdem fere aetatis mihi videtur esse titulus — cuius litteras saeculi secundi esse Hirschfeldius adnotavit

1) cf. Eckhel. doctr. num. VII. 167 sq.: Imp. Cae. L. Sep. Sev. Pert. Aug. || Fidei leg. tr. p. cos. (mulier stans, d. Victoriolam, s. vexillum). — Praeterea Septimius Severus earum legionum, quae cum eo fecerant, nomina speciatim nummis inscripsit.

2) tit. „Corr. d. Westd. Zeitschr.“ 1890 p. 9 (n. 11 b).

3) Pescennium Nigrum et Parthos nimirum, qua de re infra (p. 64 sq.) pluribus disseremus.

4) cf. tit. Wilm. 1459 et Urlichs, B. J. 60, 52 sqq.

5) Quod P. F. cognomen desideratur in titulo Bramb. 220 (n. 129), quem consulum eiusdem anni nominibus adscriptis anno 964/210 positum esse comperimus, non obstat, quia cognomine omnino neglecto solo numero „XXX“ legio notata est.

—, qua a Septimio Severo legionem cognomine „P. F.“ esse honoratam modo coniecimus. Suspicor igitur in signo illo ⊬ latere cognomina P̄F. —

Parva series monumentorum est, in quibus „Antoniniana“ appellata est; nam duae [1]) tantum Noviomagi effossae sunt tegulae sic inscriptae, id quod eo magis miror, quia legionis I. Minerviae „Antonin.“ permultae eodem loco in lucem prodierunt, quamquam ad Vetera potius quam ad Bonnam pertinere Noviomagi praesidium plane perspicuum est.

Plura monumenta (septem scilicet) [2]) exstant legionis, quae cognomine „Severianae Alexandrinae“ adiecto artius cum illo imperatore eam fuisse coniunctam pronuntient. Quod in uno titulo XIV. 4178 b (n. 195) legio appellatur „Germanica XXX · V · V ·“, nullius momenti est neque inde efficitur, ut proprium illud legionis fuisse cognomen putemus; nihil aliud sine dubio qui posuerunt titulum iuvenes Lanuvini voluerunt nisi eos, qui legerent, patronum suum in legionibus *Germaniae*, XXII. Prim. et XXX · V · V ·, fuisse certo scire.

Mero denique errore factum est, ut cognomen „Valeriae“ legioni Henzenus (6683) vindicaret, et plane assentior Reniero (adn. 2 ad pag. 259 opp. Borgh.), qui umquam hoc cognomine esse ornatam legionem XXX. negat. [3])

Quid praeterea de cognominibus statuendum sit, ex indice titulis adiecto facile intelleges.

§ 3. De origine militum legionis XXX · V · V ·

Quae supra (p. 27) de origine militum legionis I. Minerviae diximus, in hac quoque legione valent, ut paucissimis

1) cf. tit. Bramb. 128 i 11, 12 (n. 198 c).

2) cf. infra ind. cogn. leg. XXX. Ulpiae.

3) Fiedler in „Alterthümer am Niederrhein“ p. 189 sq. et primus et solus contendit tegulas se vidisse legionis XXX · V · V · V · S. A. Aug. (quod explicat: Valeriae Severianae Alexandrinae Augustae). Sed Steinerus in „Inscr. Rhen.“ altera editione affirmavit nihil legi in illa tegula nisi LEG · XXX V · V · — Quod Murat. 1088, 5 (n. 181) legitur XXX · V · V · V · suspectum est.

hanc dissertationis partem liceat absolvere. — Etenim inde ab initio milites legionis III. Augustae, cui provinciam Africam potissimum, in qua tetendit, legionarios praebuisse ex tabula a Mommseno composita[1]) luculentissime apparet, in legionem XXX. Ulpiam translati sunt, quod ex Annii Martialis titulo evincere p. 39 sq. studuimus. Quibus ex gentibus praeterea aetate Pannonica milites legionis XXX · V · V · fuerint, hoc neque ex lapidibus scriptis neque ex auctoribus colligi potest; tamen veri simile videtur esse legioni provincias ad Danuvium sitas, Pannoniam, Noricum, Moesiam dilectum admisisse. Cum in Germania Inferiore in locum legionis VI. Victricis successisset (cf. infra p. 53), ex hac provincia supplementa eligebantur; nam duos milites invenimus ex Colonia Agrippina oriundos[2]), unum ex finibus Batavorum[3]), qui etsi frequenter stipendia fecerunt in alis et cohortibus[4]), perraro tamen in legiones recepti[5]) videntur esse. — Permulti legionarii ex Belgica sine dubio acciti sunt, quam provinciam etiam legioni I. Minerviae dilectum legionarium misisse p. 30 ostendimus. Omnium autem gentium Treveros maxime in legione XXX · V · V · versatos esse apparet; nam praeter titulum Bramb. 149 (n. 140) matribus Treveris dedicatum, ex quo liceat concludere milites in legione fuisse ex Mosellae valle oriundos, disertis verbis duobus in lapidibus[6]) Treveros se esse natos gloriantur legionarii huius legionis, ut dimidia fere eorum titulorum pars[7]), ex quibus de patria militum aliquid elici potest, ad Treveros pertineant. — Deinde, ut paululum tabulae Mommseni addamus, non uno tantum titulo Bramb. 201 (n. 143) iubemur statuere Britannos quoque in legione XXX · V · V · stipendia meruisse, sed idem ex

1) In Eph. ep. V. 207 sqq.

2) tit. Bramb. 433 (n. 130), VI. 3334 (n. 78).

3) tit. Eph. ep. IV. 308, 306 (n. 174).

4) cf. Eph. ep. V. p. 173 sq.

5) Nam unus titulus praeter illum exstat, in quo legionarius Batavus dicitur, Bramb. 1517: Titus Flavius Germanus veter. leg. XXII. Pr. P. F. natione Batavus.

6) tit. Murat. 1088, 5 (n. 181), Bull. ep. II. 186 (n. 182).

7) Tres sunt ex octo titulis.

altero titulo Bramb. 208 (n. 149) elicitur.[1] — Postremo Pannonios inde a tertio saeculo ineunte legionarios leg. XXX · V · V· exstitisse cum ex eo suspicamur, quod legionem I. Minerviam ex eadem provincia supplementa conduxisse titulo Pompeiani B. J. 83, 164 (n. 22) demonstratur, tum loco Herodiani p. 30 adn. 3 laudato, qui ad totum Germaniae exercitum spectat, ad speciem quandam veritatis perducitur.

CAPUT III.

De legionibus I. Minervia et XXX. Ulpia inde a primordiis usque ad annum 874/120.

§ 1. De legione I. Minervia.

Quoniam supra quo anno quaque de causa legio I. Minervia constituta sit, accuratius tractavimus, iam ad ipsam historiam enarrandam accedere liceat. — Atque ex iis quidem, quae de cognominibus legionis „P. F.“ suo loco disputavimus, apertissimum evadit una cum aliis Germaniae Inferioris legionibus etiam I. Minerviam in seditione Saturnini opprimenda versatam esse. Qua tamen ratione fidem imperatori praestiterit, prorsus latet[2], cum auctorum de hac re testimonia ac-

1) Fortasse alienum non est hoc loco monere in Britannia vasculum, legionis numero signatum, repertum esse, VII. 1335,3 (n. 196) „anaglyphis venationum et muneris gladiatorii ornatum“. Qua ex re etiamsi adeo non eliciam legionem XXX. in Britannia fuisse — quia quoqueversus facile vasculum potuit portari —, ut eum, qui ita statuerit, satis temerarium existimarim, id tamen evincitur in castris legionis XXX. gladiatores adfuisse. Quod cum ex Taciti loco (ann. I. 22) Augusti aetate fuisse usitatum didicerimus, Severo Alexandro quoque imperante in usu fuisse ex titulo Bramb. 211 (n. 134) cognoscimus, quem Deo Silvano ursarius legionis XXX · V · V · S · A · dedicavit.

2) Longum est omnes, quas viri docti hac de re protulerunt, sententias percurrere. Conferas quaeso ea, quae Ritterlingius p. 13 adn. 1 et 2 collegit. Nuperrime sagaciter nec non frustra hanc quaestionem tractavit Iuenemannus l. l.

curata desint, ut ne de totius quidem Inferioris exercitus factis certi quidquam tradatur. Veri tamen est simillimum non armis ac fortitudine, sed mera religione et fide [1]) legiones Germaniae Inferioris pro sua parte Antonii consilium nefarium refregisse.

Contra quindecim annis post summas in bello laudes sibi conciliasse legionem certissimis et auctorum et titulorum testimoniis traditum est.

Namque Spartianus [2]) enarravit secunda expeditione Dacica Hadrianum legioni I. Minerviae esse praepositum. „Quandoquidem multa egregia eius facta claruerunt. Quare adamante gemma, quam Traianus a Nerva acceperat, donatus ad spem successionis erectus est.“ Eximia mehercle et ducis et legionis praedicatio! Et eundem Hadrianum eodem bello donis militaribus esse honoratum e titulo III. 550 (n. 2) discimus, quem Athenienses anno 866/112 exaraverunt. Neque vero solum legatum legionis Hadrianum Traianus imperator praemio decoravit, sed etiam centurionum duorum adhuc exstant tituli, quorum alter torquibus, armillis, phaleris, corona vallari se exornatum esse gloriatur VI. 3584 (n. 103), alter donis se esse affectum a Traiano imperatore bello Dacico praedicat II. 2424 (n. 112). Denique militis quoque legionis I. Minerviae huc pertinet titulus, Iulii Mansueti, qui Coloniam reversus votum solvit, quod apud Alutam, Daciae flumen, fecerat Bramb. 405 (n. 31). Atque adhuc fere omnes viri docti censuerunt alteri tantum bello Dacico legionem I. Minerviam interfuisse.[3]) Sed ex columna illa, quam Traianus exstruxit, ut facta sua a posteris quoque cognoscerentur, iam ad prius bellum Dacicum legionem in Daciam deductam esse apparet. Nam in ea parte illius monumenti, in qua arte manuque omnia ea ficta sunt, quae ad prius bellum cum Decebalo gestum pertinent, legio quaedam comprehenditur eo ipso momento, quo

1) Idem narrat de legionibus VII. et XI. Cl. Cassius Dio LX. 15, 4 (cf. p. 7 adn. 2).

2) Spart. v. Hadr. 3, 6.

3) cf. Urlichs, B. J. 38, 100 sqq.; Pfitzner p. 84, 135, 221.

a legato ducta Danuvium flumen transgressura est. Quam legionem I. Minerviam esse accipiendam rectissime contendit Domaszewskius.[1]) Arietis enim imago, quae ab illius legionis imaginifero praefertur, fieri non potest quin ad legionem I. Minerviam spectet, quippe quae sola omnium in nummis Victorini et Carausii arietis imaginem sibi adscitam habet.[2]) Neque ignoramus, cur aries legioni I. Minerviae potissimum attributus sit. Animalium enim imagines, quibus ne una quidem legio plane caret, cum a siderum nominibus saepissime petitae sint, propterea arietem sibi assumpsit legio I. Min., quod eo mense, qui *Minervae* sacer est, circuitus solis usque ad *arietis* sidus provectus[3]) est; quae explicatio eiusdem viri docti ingenio et acumini debetur. —

Itaque quoniam statuendum est utrique bello Dacico legionem interfuisse, optime quae in Dacia nuper repertae sunt tegulae LEG · I · M[4]), explicantur. Nam cum neque antea — id quod paulo infra demonstrabimus — legionem in his regionibus versatam esse constet neque postea, eas esse coctas inter primum bellum et secundum manifestum est.

Quae cum ita sint, annus, quo titulus Bramb. 680 (n. 70) exaratus sit, accuratissime finiri potest. Nam cum inde ab anno 855/101 usque ad annum 860/106 in Germania Inferiore legio I. Min. non adfuerit neque fieri potuerit, ut Acutius Nerva, qui anno 854/100 consulatu functus est, ante annum 857/103 provinciam inciperet administrare[5]), sequitur, ut bellis Dacicis confectis demum titulus positus sit. Quod haud ita multo

---

1) In „Arch.-Epig. Mitteil. aus Oesterreich“ XV. p. 183sqq.

2) Cf. eiusdem dissertationem „die Fahnen im Röm. Heere“ in „Abh. d. Arch.-Epigr. Seminars d. Univers. Wien“ 1885, p. 55.

3) cf. Manil. II. 439.

4) cf. „Arch.-Epig. Mitt. aus Oestr.“ VI. 2 (n. 118f.).

5) Nam ex illis Germaniarum legatis, quorum cursum honorum examinavit Ritterlingius (p. 41 adn. 3), cum permultos manifesto tribus annis post consulatum demum provinciam ingressos esse ostendatur, unus Petilius Cerialis, cos. anni 824/70, propter bellum eodem anno legationem suscepit. Omnes alii post consulatum cura alvei Tiberis vel alio officio consulari perfuncti videntur esse, priusquam in provinciam profecti sunt.

post factum esse potest, quia post annum 861/107 Acutius legatus Germaniae Inferioris iam non fuisse putandus est, ut vix de recto aberrasse mihi videar ad ipsum annum 861/107 titulo illo relato. —

Manifestum igitur est legionem XXII. Prim., quippe quae sub Q. Acutio vexillarios cum exercitu Inferiore miserit, in locum legionis I. Minerviae ad expeditionem Dacicam deductae in Germaniam Inferiorem esse translatam. Atque etiam ipsis castris Bonnensibus eam esse impositam contenderim, cum titulus militis[1]) leg. XXII. Pr. *P. F.* ibidem effossus sit. Deinde bello Dacico confecto cum leg. I. Min. Bonnam redisset, in Germaniam Superiorem reducta est. Itaque mihi controversia illa, qui titulorum trium „Brohlensium" (cf. p. 9 sq.) primus, qui postremus exaratus sit (cf. Urlichs, B. J. 36, 100 sq.; Freudenberg, ibid. 38, 93 sqq.) disceptata videtur esse ita, ut primus quidem is titulus positus sit, in quo VI. Vic. et X. Gem. laudantur — eo nimirum tempore, quo legione I. Min. abducta legio XXII. nondum successerat —, deinde ille, quem legionum VI. X. XXII. vexillarii dedicaverunt, postremus tit. Bramb. 680 (n. 70), de quo modo egimus.

Atque, id quod hoc ipso lapide comprobatur, bello Dacico confecto statim legionem I. Min. in Germaniam Inferiorem redisse alio quoque titulo declaratur III. 6819 (n. 3), quem inter annos 869/115 et 871/117 positum esse elucet, quod in eo „Parthici" cognomine Traianus iam honoratus, sed nondum inter „Divos" receptus est.[2]) Itaque cum anno 871/117 ignotus ille legatus post legationem duobus muneribus iam functus sit („leg. aug. pr. pr. provinc. Galat. Phryg. Pisid. Lycaon. Paphlag. item ad census Paphlag."), inde ab anno 862/108 — 865/111 eum legatum legionis I. Min. fuisse pro certo habeam; atque ea ipsa de causa, quod paulo ante demum legio illa in hanc provinciam redierat, dilucidis verbis

1) Bramb. 468: D. M. ‖ Iul. Paterno ‖ mil. leg. XXII. Pr. ‖ P. F. stip. XXIII ‖ Opponius Iustus ‖ Archit. amico ‖ a se fecit.

2) cf. supra p. 41 adn. 4.

additum est „in Germ. Inf.“, quod neque antea neque postea in titulis post „I. Min.“ addi solet.[1])

Atque in eadem castra stativa, Bonnensia scilicet, in quibus ante bellum Dacicum tetendisse legionem p. 24 sq. demonstravimus, bello feliciter patrato rediit; quod cum per se consentaneum est tum ex titulis tegulisque ibidem repertis plurimis apparet. Neque obstat, quod Iulius Mansuetus (cf. p. 47) non Bonnae quae ad Alutam flumen susceperat vota solvit, sed Coloniae. Caput enim totius provinciae haec urbs erat, ut facile nescio quibus de causis fieri potuerit, ut singuli ex legione milites sive ad officia quaelibet administranda sive, si forte Colonia erant oriundi, commeatu accepto ibidem aliquamdiu versarentur.

Proximis deinde annis usque ad annum 874/120 nullis, quantum scimus, bellis aut expeditionibus interfuit legio; nec tamen cura negotioque vacavisse videtur, sed viis aedificiisque struendis operam navavisse, quod ex ipso titulo Bramb. 680 (n. 70), qui in lautumiis Herculi Saxano dedicatus est, perspicitur. Accedit, quod paulo post legionis I. Minerviae reditum legio X. Gemina in Pannoniam Superiorem translata est[2]), ut quae antea quattuor vel tribus legionibus fuerat custodienda provincia Germania Inferior a duabus I. Min. et VI. Victrice occupata esset.

§ 2. De legione XXX · V · V·

Quoniam quae de legione XXX · V · V· inde a primordiis ipsis usque ad bellum Dacicum confectum elici possint, cap. II. diximus, venimus ad quaestionem difficillimam, ubinam usque ad annum 874/120 tetenderit quibusque rebus gestis interfuerit legio. Quam quaestionem, cum certis testimoniis adhuc prorsus careamus, ad finem perduci posse vix credo; quas enim viri docti protulerunt sententias, eae meris coniecturis nituntur.

---

1) Non inveni nisi in uno titulo C. I. Gr. III. 4011 (n. 5b).
2) cf. Ritterling. p. 51 sq. et adn. 1. 2. 3.

Nihil igitur constat de legione XXX · V · V · nisi bello Dacico confecto in Pannonia per tempus eam tetendisse (cf. p. 38 adn. 2) et postea in Germaniam Inferiorem esse translatam. Sed plane in medio relinquendum est, utrum ex ipsa Pannonia in Germaniam missa an alibi antea morata sit. Atque Renierus [1]) quidem et Dierauerus [2]) pro certo acceperunt legionem ad bellum Parthicum gerendum a Traiano arcessitam esse, quod quo iure contenderint, iam examinemus. Sed in uno Annii Martialis titulo VIII. 2354 (n. 191) sententia eorum posita est. Renierus enim — ut taceam de Dierauero prorsus in eius castra transeunte — contendit coloniam Ulpiam Thamugadi constitutam esse a veteranis legionis XXX · V · V ·, quos victoriis nonnullis de Parthorum rege reportatis honesta missione donatos in Numidiam deduxisset Traianus; quo factum esse, ut „Victoria Parthica" ibidem cultu proprio celebraretur. Atque primum quidem plane absurdum est, id quod iam p. 41 statuimus, cogitare veteranos dimissos esse, cum ipsum bellum magis magisque exardesceret. [3]) Deinde, id quod gravissimum est, in alio titulo ibidem reperto disertis verbis scriptum videmus anno 854/100 Traiano auctore coloniam Thamugadi conditam esse a L. Munatio Gallo legato [4]), ut concidat Renieri coniectura. — Vides igitur ne speciem quidem probabilitatis prae se ferre opinionem illam bello Parthico legionem interfuisse. Immo sic existimo titulum esse explicandum, ut Annius Martialis, post bellum Dacicum veteranus legionis XXX · V · V · factus et Thamugadem in coloniam missus, cum moriturus bellum esse exortum cum Parthis audivisset, in testamento titulum faciundum curaverit, quo Parthis devic-

---

1) Léon Renier in „Archives des missions scientifiques et litteraires". Paris. 1851, tom. II. p. 183.

2) Dierauer in „Büdinger, Unters. zur Röm. Kaisergesch." I. p. 159.

3) cf. supra p. 37 adn. 4; p. 41.

4) VIII. 2355: Imp. Caesar (divi) ‖ Nervae f. Nerva Traian(us) ‖ (aug.) Germani(c)us pon(t.)‖(max.) tr(i)b. po(t. IIII co)s. III p. (p.) co(l.) ‖ (Mar)c(i)anam Tr(ai)anam Th(a) ‖ (muga)di per leg. III. Au(g.) ‖ (condidit L. M)unati(us) Gallus leg. ‖ Aug. pro (pr.) ‖ d. (d.)

tis „Victoria Parthica" celebraretur; quod votum eiusdem liberti Protus, Hilarus, Eros amplissime postea perfecerunt.

Aliorum quoque legionis XXX · V · V · veteranorum vestigia ad eandem aetatem mihi videntur spectare, L. Lepidi Iusti V. 2391 (n. 178) et M. Ulpii Bellici V. 5010 (n. 179) titulos dico, quorum alter „in castro Stenico" prope Tridentum repertus est, alter Vigoentiae prope Ferraram.

Nam cum in eadem fere regione, Montegaldae, titulus effossus sit militis legionis eiusdem V. 3105 (n. 171), quem optimae aetatis esse et vix Traiano posteriorem patris et avi nomina addita testantur, haud spernenda, credo, est coniectura veteranos leg. XXX · V · V ·, qui Decebalo oppresso permulti nimirum dimissi sunt, a Traiano in Galliam Cisalpinam potissimum esse deductos.

Ac ne id quidem, quo anno legio in Germaniam Inferiorem venerit, certis auctorum vel lapidum testimoniis demonstratur; neque enim ullus in Germania Inferiore titulus exstat anno 918/164 antiquior „Corr. d. Westd. Zeitschr." 1891, p. 112 (n. 162), et qui primus huius rei memoriam tradidit, Ptolemaeus [1]), haud ita multo ante hunc annum [2]) scripsit. Itaque plane ignoro, qua causa commotus Pfitznerus p. 82 contenderit legionem XXX. Ulpiam recens conscriptam non diu post annum 855/101 in Germaniam Inferiorem missam esse. Quod eo maiori mihi offensioni est, quia paulo infra p. 85 dicit: „Ob vielleicht auch schliesslich noch leg. XXX. Ulp. auf kürzere Zeit nach Pannonien gekommen, um den Abgang der dortigen Legionen nach dem Kriegsschauplatze zu decken, ist nicht zu entscheiden, da die wenigen Ziegeln, welche zu Carnuntum und Vindobona gefunden sind, weiter keine Anknüpfungspunkte gewähren." Attamen inter omnes constat certissima ad stationes legionum cognoscendas indicia esse putandas tegulas.

Sed quamquam non traditur, quando in Germaniam Inferiorem legio translata sit, certissimam tamen licet proferre coniecturam omnibus fere viris doctis probatam causam

1) Ptol. geogr. II. cap. 9 § 15.

2) cf. Erhard „Regesta historiae Guestphal." p. 42 sqq.

fuisse interitum legionis IX. Hispanae, quam circiter annum 874/120 funditus deletam esse scimus. Nam cum statim ad hostes victores castigandos legio VI. Victrix, quippe quae haud procul, Veteribus nimirum, tetenderit, in Britanniam translata esset neque unius, quae remansit, legionis I. Minerviae vires ad tantam provinciam custodiendam sufficerent, legio XXX · V · V · nescio qua ex provincia in Germaniam deducta iisdemque castris stativis imposita est, ex quibus modo profecta erat legio VI. Victrix.

CAPUT IV.

De legionibus I. Minervia et XXX. Ulpia
in Germ. Inferiore inde ab a. 874/120.

§ 1. De castris et stationibus legionum.

A. Legionis I. Minerviae.

Quamdiu in Germania Inferiore legio · I. Min. tetendit, stativa castra semper habuit Bonnae; cuius rei testes sunt ipsorum castrorum reliquiae[1]), quae hac potissimum aetate permultae effossae sunt; testes sunt etiam tegulae fere innumerabiles[2]) militumque tituli haud pauci sepulcrales[3]), quibus potissimum adiuti, quae quaeque legio castra habuerit, definire possumus.[4]) —

Castella praeterea stationesque, in quibus variis de causis partes legionis constitutae erant, permulta tota provincia in-

1) cf. B. J. 78 tab. 1; 82 tab. 3, ubi accurate descriptum invenies, quibus locis monumenta reperta sint; praeterea uberius de castris Bonnensibus egit I. Klein in „Westdeutsch. Zeitschr. Corr.“ VII. 147.

2) cf. Bramb. 511a (n. 117 a X, b IV, d V); „Wink. Progr.“ 1888, 33, $_{34}$ (n. 117c III).

3) cf. Bramb. 461 (n. 33); „Wink. Progr.“ 1888 38, $_{4}$ (n. 44); B. J. 85, 88 (n. 47); B. J. 57, 70 (n. 50); „Wink. Progr.“ 1888, 38, $_{5}$ (n. 51) Bramb. 475 (n. 52); — B. J. 59, 40 (n. 56); B. J. 85, 65 (n. 57); Bramb. 452 (n. 58); B. J. 82, 56 (n. 64).

4) Accedit locus Ptolemaei geogr. II. 9, 16.

veniuntur inde ab Oceani Germanici litore usque ad Superioris provinciae fines.

Fuerunt autem castella stationesve hisce locis posita: Cattvici [1]), Fori Hadriani [2]), Castris Albinianis [3]), in vico „Wijk bij Duurstede" [4]), ad oppidum Noviomagum [5]), Geldubae [6]), in vico „Rindern" [7]), Cliviae [8]), Divitiis [9]), Durnomagi [10]), Coloniae [11]), Aquisgrani. [12])

Atque hoc quidem per se consentaneum est cum provinciae defendendae causa haec castella exstructa esse tum quo facilius pacis munera, quae ad vias restituendas aut ad aedificia in militum usum condenda pertinebant, perficerentur.

Quod Noviomagi legionis I. Minerviae tegulae permultae repertae sunt aetatis Antoninianae [13]), quamquam legionis XXX · V · V · potius haec erat provincia, eo fortasse explicari potest, quod ad legionem XXX. adiuvandam leg. I. Min., quae tum forte negotiis vacabat, vexillarios misit, qui aedificiis Noviomagi aedificandis operam navaverunt.

Neque silentio praetereundum est, quod prope oppidum, quod nunc dicitur „Iversheim", monumenta reperta sunt [14]), quibus longum per tempus ibidem partem legionis ad cal-

---

1) cf. Bramb. 2 (n. 12b); Bramb. 4 A a 8 (n. 117 a I).

2) cf. Bramb. 23 a (n. 117 a III c. I); Bramb. 12 (n. 67); Orell. 1894 (n. 69).

3) cf. Bramb. 9 (n. 117 a II).

4) cf. Bramb. 63 a (n. 117 a IV).

5) cf. Bramb. 128 (n. 117 a V c II); „Wink. Progr." 1888, 33, 34 (n. 117 c III).

6) cf. Bramb. 245 a (n. 117 a VIII, b III).

7) cf. Bramb. 165 a (n. 117 a VII).

8) cf. B. J. 61, 72 (n. 117 a XI).

9) cf. Bramb. 443 (n. 72).

10) cf. Bramb. 436 a (n. 117 a IX); B. J. 82, 19 (n. 117 b V); Bramb. 382 (n. 30); Bramb. 351 (n. 56); „Corr. d. Westd. Zeitschr." II. 63 (n. 55).

11) cf. B. J. 60, 81 (n. 117 b VI).

12) cf. „Westd. Zeitschr." II. 428 (n. 43).

13) cf. Bramb. 23 a (n. 117 c I); Bramb. 128 a (n. 117 c II).

14) Bramb. 520 (n. 11 a); B. J. 50, 186 (n. 42); B. J. 50, 187 (n. 45); B. J. 50, 184 (n. 68).

carias exercendas moratam esse demonstratur. Quod cum iam ex titulo Bramb. 520 (n. 11 a), qui circiter annum 954/200 „furno arvali facto“ a Castino[1]) legato exaratus est, concludere licuisset, optime eo confirmatum est, quod postea ipsae fornaces calcariae[2]) repertae sunt simulque tituli ad tempora inde ab anno 915/161[3]) usque ad Alexandri Severi[4]) aetatem pertinentes. Nec parvi momenti illam vexillationem fuisse vel inde elucet, quod signifer legionis B. J. 50, 187 (n. 45) et miles medicus B. J. 50, 186 (n. 42) in illis titulis laudantur. Atque cum non sine quadam veritatis specie Eickius B. J. 23, 79 coniecerit illius loci cultum matrum Anfaniarum proprium fuisse, facile intellegitur, cur tituli illis deabus dedicati sint a legionis I. Min. militibus.[5]) Iure igitur miretur quis, quod quo loco per septies denos annos non exiguam partem legionis persaepe tetendisse conspicimus, ne una quidem tegula reperta est, qua aedificia in usum legionum structa esse certe demonstrari possit. Quod optime Freudenbergius[6]) explicavit monens non longe ab illo loco, Belgicae nimirum (nunc „Billig“), partem legionis commoratam esse. Ex hoc igitur loco vexillarios in officinas calcarias missos esse suspicamur.

Eadem fere de causa in valle „Brohl“ vexillarii legionis per tempus quoddam versabantur, qua de re uberius egit Ritterlingius p. 45. Sed praeter titulum Bramb. 680 (n. 70), de quo iam (p. 9 sq., 48 sq.) accuratius exposuimus, nullum ibidem effossum est monumentum, quo postea quoque lapides ex illis lautumiis legionem adportasse ostendatur. Itaque inde a se-

---

1) Infra (p. 64 sqq.) fusius de Castino agemus, quo anno legatus legionis I. Minerviae in Germania Inferiore fuerit.

2) Qua de re conferas velim B. J. 50, 186 (n. 42).

3) tit. enim Antonino IIII et Vero II coss. positus est.

4) tit. B. J. 50, 184 (n. 68) pro salute imperatoris Severi Alexandri dedicatus.

5) Sunt tituli hi: B. J. 83, 164 (n. 22) a tribuno militum T. Cl. Pompeiano, Bramb. 405 (n. 31) a Iulio Mansueto, B. J. 83, 136 (n. 37) a Q. Clodio Marcellino militibus dedicati. — Neque id casui tribuendum est quod nullius alius legionis milites Anfaniabus matronis titulos dedicaverunt.

6) cf. B. J. 50, 184 sq.

cundo saeculo legionarii Germaniae Inferioris aliunde materiem aedificiis struendis idoneam petisse videntur; nam ne minimum quidem legionis XXX · V · V ·, quae haud ita multis annis postquam titulus ille Brohlensis exaratus erat, in Germaniam sese contulit, vestigium illo loco repertum est, quamquam antea omnium Germaniae Inferioris legionum vexillarios ibidem versatos esse ex titulis p. 9 sq. laudatis manifestum fiat.

B. Legionis XXX · V · V ·

Legioni VI. Victrici in Britanniam translatae in provincia et in ipsis castris, dico Veteribus [1]), legio XXX · V · V · successit. Itemque cum per saecula una cum legione I. Minervia in Germania Inferiore tetenderit, ea, quae de illius castris stationibusque omnino explicavimus, etiam de hac legione dicta sunt, ut iam stationes, quibus partes legionis impositas fuisse veri simile est, enumeremus. Nam de castris Veteribus taceam, quamquam adhuc acerrima de his inter viros doctos lis fuit. Sed Schmidtius [2]) neglectis illorum ariolationibus suo iure scriptorum narrationes, monumenta reperta, reliquias aedificiorum viarumque adhuc exstantes ita examinavit, ut mihi quidem persuasum sit castra et Augusti et Traiani in monte, qui nunc dicitur „Fürstenberg“, collocata fuisse, qui, si inde a Bonna Rhenum fluvium sequeris, primus isque satis in altum editus est collis, qui ad aggrediendos aeque et repulsandos hostes quam maxime erat idoneus.

Stationes praeterea legionis fuisse permultas ex tegulis titulisque sepulcralibus luculentissime apparet. Et quod supra iam statuimus (p. 44) non solum illis locis militum operumque monumenta exstare, quae alteri legioni ut custodirentur

---

1) Testes sunt cum Ptolemaeus (II. 9, 15) tum tegulae titulique Veteribus exstantes hi: Bramb. 151 (n. 120); Bramb. 220 (n. 129); Bramb. 211 (n. 134); Bramb. 202 (n. 139); Bramb. 149 (n. 140); Bramb. 145 (n. 141); Bramb. 146 (n. 142); Bramb. 201 (n. 143); Bramb. 219 (n. 145); Bramb. 217 (n. 147); Bramb. 208 (n. 149); Bramb. 204 (n. 164).

2) B. J. 31, 80 sqq.

attributa videntur esse, sed per totam provinciam utriusque legionis vestigia deprehendi, id optime illustratur eo, quod cum in Hollandia tegulae repertae sunt sic inscriptae: „leg. I. M. P. F. et leg. XXX · V · V·“[1]) tum ipsis in castris Bonnensibus lapis servatur[2]), in quo LEGTEXXX magnis litteris insculptum est. Videmus igitur coniunctas fuisse interdum utriusque legionis copias, si forte alterius ad maius quoddam opus perficiendum vires non suffecerunt.

Neque praetermittendum esse videtur quod iam altero post Chr. saeculo legionarii haud ignorarunt admodum esse salubres Aquisgrani fontes, quibus potissimum „Aachen“ oppidum nostratium celebritatem suam debere nemo nescit. Exstat enim ibidem inscriptio quaedam (B. J. 60, 23): „Fort(unae salutari) et tutelae loci Candidinius C. VI vir Augustalis“, quam dedicasse C. Candidinium Sanctum, legionis XXX · V · V· signiferum (qui laudatus est in tit. Bramb. 101 (n. 133)), post missionem acceptam ad speciem quandam veritatis eo adducitur, quod tegulae legionis XXX · V · V· Aquisgrani[3]) repertae sunt in aquaeductus balnearumque reliquiis.

Eo quoque loco, qui nunc dicitur „Düsseldorf“, monumenta reperta sunt (cf. Bramb. 294 (n. 152)), ex quibus partem legionis XXX · V · V· ibidem collocatam fuisse facile colligitur. Neque temere Moellerus[4]) et Minola ex ruinis fossae vel limitis coniecerunt viam munitam a Novesio in Germaniam fuisse perductam, qua in Boructuariorum potissimum fines profecti essent Romani. Denique per tempus partes legionis constitutae erant his in locis:

Hollandiae eo in loco, quo in tabula Peutingeriana „Mansio Niger pullus“[5]) exstitisse significatur, Cattvici[6]), Fori Ha-

1) cf. Bramb. 137 (n. 117 g I).

2) cf. B. J. 89, 211 (n. 117 g II).

3) cf. Bramb. 629 b 1 (n. 198 b IX); B. J. 73, 154 (n. 198 b XIII); „Corr. d. Westd. Zeitschr.“ II. 54 (n. 198 b XVI).

4) Moeller „Über Hohensyberg“, Dortmund. 1804 p. 17.

5) cf. „Westd. Zeitschr.“ VII. p. 306 (n. 198 b XVII).

6) cf. Bramb. 4 A c 1, 2 (n. 198 a I).

driani [1]), Traiecti [2]), eo loco, qui appellatur „De Meeren“ [3]), prope vicum „Wijk bij Duurstede“ [4]), Holledoorni [5]), prope vicum „Louisendorf“ [6]) (Geldern), ad oppidum Noviomagum [7]), Calcare [8]), ad vicum „Grünthal“ [9]), Divitiis [10]), in vico „Alpen“ [11]), Trepitiae [12]), Coloniae [13]), Bonnae. [14])

§ 2. De historia legionum I. Min. et XXX. Ulpiae.

Traianus, qua erat fortitudine et prudentia, cum iam Nerva imperatore et limite amplius munito (cf. p. 31 adn. 1) et militum disciplina redintegrata [15]) Rheni fines confirmasset, Dacico praecipue bello effecit, ut omnes trans Rhenum Danuviumque barbari imperatoris nomine perterriti a fluviorum transitu prorsus impedirentur. Qui nominis Romani timor tantus erat, ut etiam post Traiani decessum, cum Hadrianus imperator pacis amantissimus successisset, summa tranquillitate totum fere imperium gauderet. Quo factum est, ut ne I. et XXX. quidem legionibus, quae inde ab anno 874/120 eadem fere sorte coniunctae erant, ulla virtutis praestandae facultas illis temporibus offerretur. Sed prudenter Hadrianus providit, ne

1) cf. Bramb. 23 e, 1, 2 (n. 198 a III).
2) cf. Bramb. 60 c, 1, 2 (n. 198 a IV).
3) cf. Bramb. 63 a (n. 198 a V).
4) cf. Bramb. 63 a (n. 198 d II).
5) cf. Bramb. 140 e (n. 198 b V); Bramb. 106 (n. 128).
6) cf. Bramb. 193 (n. 198 b VII).
7) cf. Bramb. 128 i (n. 198 a VI).
8) cf. Bramb. 185 b, c (n. 198 b VI).
9) cf. Bramb. 225 (n. 198 e I).
10) cf. B. J. 81, 208 (n. 198 d VI).
11) cf. Bramb. 227, 1, 2 (n. 198 a VIII).
12) cf. B. J. 21, 39 (n. 198 e IV).
13) cf. Bramb. 436 e, 1, 2, 3 (n. 198 b X); B. J. 73, 110 (n. 198 b XII); B. J. 73, 209 (n. 198 b XIV); Bramb. 436, 9, a (n. 198 e III); Bramb. 433 (n. 130); B. J. 57, 81 (n. 158).
14) cf. B. J. 89, 211 (n. 197 d VII); B. J. 53, 238 (n. 137).
15) Plin. et Traian. epist. 29, 30. — Paneg. 9: „ubi deinde disciplina? ubi mos a maioribus traditus, quodcumque imperator munus iniungeret, aequo animo paratoque subeundi“? eqs.

legionarii nimio otio corrupti nefaria consilia agitarent; exercebat enim, ut Cassius Dio epit. LXIX. 5, 2 memoriae prodidit, *τὰ στρατιωτικὰ ἀκριβέστατα ὥστ᾽ ἰσχύοντα μήτ᾽ ἀπειθεῖν μήτε ὑβρίζειν*; et Spartianus [1]) dilucidis verbis enarravit Germanicas potissimum legiones sic exercitatas esse. Qua ratione duplex et sibi et rei publicae paravit commodum, quod et optima disciplina tenerentur milites — cuius rei praeclarissimus testis titulus est III. 3676, in quo Batavus miles „aequora Danuvii cunctis transnare sub armis“ se potuisse gloriatur — et hostes tenerentur in pace.[2])

Neque vero solum sub Hadriano tanta imperii Romani apud barbaras gentes erat auctoritas, sed postea quoque Antonino Pio imperatore, quantum deberetur Hadriani prudentiae et gravitati satis, cognitum est. Quamquam enim Iulius Capitolinus (v. Anton. Pii V. 4) dicit „Germanos et Dacos et multas gentes“ ... eum contudisse „per praesides et legatos“, tamen minimae videntur fuisse rixae vellicationesque, cum Aurelius Victor (epit. 15) memoriae prodiderit Antoninum „orbem terrae nullo bello auctoritate sola rexisse adeo trementibus eum atque amantibus cunctis regibus nationibus et populis, ut .... de controversiis inter se iudicem poscerent“.[3]) Nam Germanicum illud bellum, quod Iulius Capitolinus laudat, nihil aliud videtur fuisse nisi discidia inter barbaros ipsos orta, quae

1) Spart. v. Hadr. 10, 1: „Inde in Germaniam transit pacisque magis quam belli cupidus militem, quasi bellum immineret, exercuit tolerantiae documentis eum inbuens, ipse quoque inter manipula vitam militarem magistrans, cibis etiam castrensibus in propatulo libenter utens, hoc est larido caseo et posca“ eqs.

2) Cass. D. epit. LXIX. 9 fin.: *οὕτω γὰρ καλῶς ἤσκητο τὸ στρατιωτικὸν αὐτῷ ὥστε καὶ τὸ ἱππικὸν τῶν καλουμένων Βαταούων τὸν Ἴστρον μετὰ τῶν ὅπλων διενήξαντο· ἃ ὁρῶντες οἱ βάρβαροι τοὺς μὲν Ῥωμαίους κατεπλήττοντο, τρεπόμενοι δὲ ἐπὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐχρῶντο αὐτῷ διαιτητῇ τῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορῶν.*

3) Suo iure certe Bossart et Mueller (in „Büdinger, Unters. z. Röm. K. Gesch.“ II. p. 304) statuerunt propterea Capitolini narrationem pugnare cum Victoris, quia sua quisque ratione Antoninum studuisset praedicare, alter cum pacis, alter cum belli gloriam nimis cumularet.

Romanos composuisse ex nummo quodam [1]) („rex Quadis datus") elicitur. Accedit, quod Aristides (*Εἰς βασιλέα* I. p. 112 Dind.) eadem fere tradidit atque Aurelius Victor. Celtas enim, de quibus dicit: *νῦν προσκυνοῦσι τὸν δεσπότην*, intellegendos esse Germanos Appianus testis est, qui circiter annum 904/150 in praefatione III. scripserit: *Κελτῶν . . . ὅσα ἔθνη . . . παρὰ Ῥῆνον ποταμὸν ᾤκηται.* — Videmus igitur per quater denos annos legiones I. Minerviam et XXX. Ulpiam nihil armis fecisse dignum, quod commemoretur.[2]) Sed paulo post in locum placidissimae pacis subito cesserunt bella et gravissima et maxime diuturna. Nam cum iam Antonino imperatore in oriente res ita turbatae essent, ut undique vexillationes in Syriam deducerentur [3]), summum in discrimen venit res Romana, ubi primum M. Aurelius et L. Verus imperium susceperunt.

Vologaeses enim Parthorum rex anno 915/161 P. Aelium Severianum legatum cum exercitu toto apud Elegeiam delevit [4]), quo factum est, ut statim, qui sub dicione Romanorum erant, principes Adiabenes, Edessae, Nisibis deficerent.[5]) Atque cum iam antea ad bellum Parthicum vexilla accita esse sciamus, clade illa turpissima accepta quam maximas copias in orientem missas esse est veri simillimum. Itaque si in

---

1) cf. Eckhel. doct. num. VII. p. 15: Imp. T. Ael. Caes. Antoninus ‖ Rex Quadis datus s. c. (Imp. togatus stans dexteram cum Quadorum rege iungit).

2) Nec tamen plane omittamus, quod legio I. Minervia his temporibus vexillarios misit in Africam, id quod ex duobus titulis militum Cartennae repertis VIII. 9654, 9662; (n. 83, 84) facile elicitur. Accuratius de hac re egit nuperrime Iuenemannus l. l., quem quaeso inspicias.

3) Nam in titulo Wilm. 1155 scriptum legimus L. Neratium Proculum missum esse ab imp. Antonino Aug. Pio ad deducendas vexillationes in Syriam ob bellum Parthicum. Recte adnotat Wilm.: „bellum indicatur, quod Vologaeses III., postquam anno 148 rex factus est, proximis annis minitabatur, sed priusquam inciperet, pax inter Pium et Parthorum regem convenit".

Cf. Borgh. opp. V. p. 373 sq. — Napp „de rebus imp. M. Aurelio in oriente gestis" p. 12 sq.

4) cf. supra p. 18 adn. 1; p. 37 adn. 4; p. 38.

5) Iulius Capitolinus v. Veri VI. 9: „nam cum interfecto legato, caesis legionibus Syris, defectionem cogitantibus oriens vastaretur, ille in Apulia venabatur" eqs.

titulo III. 1457 (n. 8 b) legitur eadem aetate M. Claudium Frontonem fuisse „legatum legionis I. Minerviae in expeditionem Parthicam deducendae“, nihil est in quo offendamus. Scrupuli contra eo excitantur, quod a Ligorio solo hic titulus est servatus, cui, cum persaepe inscriptiones aut plane finxerit aut interpolaverit, ne hic quidem fidem esse habendam facile coniciat quispiam, cum reputaverit titulum Dacicum eiusdem Frontonis III. 1457 (n. 8 a) et de expeditione legionis I. Minerviae Parthica et de aliis rebus, quae in lapide urbano commemoratae sunt, plane tacere. Contra recte iudicat Mommsenus ratus paene incorruptum esse titulum.

Suo enim iure mihi videtur monuisse Schillerus („R. K. Gesch.“ p. 638 adn. 4) in Belgicae quodam loco, qui nunc vocatur „Bevay“ [1]), nummos, sine dubio consulto terra obrutos, effossos esse Antonini Pii et Faustinae, matris et filiae, et Lucillae et paulo post in vico „Vechten“ [2]) nummos inde a rei publicae aetate usque ad Antoninum Pium; unde recte ut opinor coniecit illis temporibus barbaros in Germaniam Inferiorem invasisse.[3]) Itaque si eadem aetate legionem I. Minerviam, quae in Germ. Inf. tetendit, in expeditionem Parthicam deductam esse comperimus, non modo *licet* statuere aliquo modo has duas res inter se cohaerere, sed prorsus *necesse est.* Nam si ante annum 915/161, cum nondum profecta esset legio I. Minervia, Germani incursionem illam fecissent, vix credo imperatorem eam in orientem arcessiturum fuisse. Immo cen-

---

1) cf. „Rev. Num. Belg.“ 1869 p. 209.

2) cf. ibidem 1872 p. 368.

3) Falsa tamen est Schilleri sententia (cf. l. l.) Didium Iulianum hac aetate victoriam illam de Cauchis reportasse, quam Aelius Spartianus praedicat. Nam fieri non potuit, ut Didius, qui Spartiano teste anno 137, Cassio Dione auctore, qui Didii aequalis erat, a. 133 natus est, etiamsi quaestorem eum designatum esse „ante annum quam legitima aetas sinebat“ (Spart. v. Did. Iul. 1, 4) non neglegamus, anno 162 iam praetura perfunctus sit et legatus legionis XXII. Prim. fuerit. Accedit, quod Spartianus addidit: „ob quae consulatum meruit testimonio imperatoris“; nam nimis sero profecto praemium accepisset Iulianus, cum anno 929/175 demum consul factus sit.

seam legione iam profecta, id quod saepenumero factum esse scimus [1]), barbaros belli cupidissimos neque ignorantes copias, quae Rheni transitum custodirent, imminutas esse, impetu subito facto provinciam Germaniam vastavisse.

Haec si statuerimus, non nihil proficiemus. Primum enim demonstratur Ligorio fidem hac in re esse habendam, ut recte censuerit Mommsenus. Deinde efficitur, ut barbarorum incursio, quam ex nummis illis in Belgica provincia repertis satis certe definire non potuimus, certo anno attribuatur.

Tum autem elucet legionem XXX · V · V·, quae sola in Germania Inferiore remanserat, gravissima quaedam proelia cum Germanis anno 916/162 commisisse.

Quod Fronto legatus appellatur legionis I. Minerviae in exp. Parth. *deducendae*, ipso titulo urbano Ligorii facile explicatur. Nappio enim prorsus assentior, qui in dissertatione „de rebus imper. M. Aurelio Antonino in oriente gestis" conscripta (p. 69 sq.) dicit Frontonem „bello Parthico legioni I. Minerviae, tum maiori exercitui ex copiis legionariis et auxiliariis composito praefuisse eumque in Armeniam et Osrhoënam et Anthemusiam duxisse."

Qua in re optime intellegitur, quam exigua sit memoria omnium rerum, quae inde a saeculo secundo ab imperatoribus gestae sunt; nam neque de Germanorum illa invasione certi quidquam accepissemus neque a Rheni ripis totam legionem in bellum Parthicum subsidio esse missam comperissemus, nisi lapidem urbanum servasset Ligorius.

Quando in Germaniam redierit legio I. Minervia etsi pro certo demonstrari nequit, tamen bello Parthico demum confecto eam remissam esse conicere licet. Nam Iulius Capitolinus (v. Marci cap. 12, 13) dicit: „Dum Parthicum bellum geritur, natum est Marcomannicum, quod diu eorum qui aderant arte suspensum est, ut finito iam orientali bello Marcomannicum agi posset." Anno igitur 920/166 legionem I. Min. ex oriente redisse censemus.

Quid deinde legiones Germaniae Inferioris aetate belli Marcomannici gesserint, in medio relinquendum est. Sed tamen

1) cf. infra p. 72.

certis testimoniis demonstratur illis quoque temporibus bella eis gerenda fuisse, cum „omnes gentes ab Illyrici limite usque in Galliam [1]“ conspirassent. Accedit, quod apertis verbis bellum Marcomannicum et Germanicum discernuntur.[2] Neque a vero aberramus, si hac aetate Cauchos erupisse et a Didio Iuliano, Belgicae legato, tumultuariis auxiliis provincialium repulsos esse [3] censemus; sic enim multo melius intellegitur, quod Spartianus memoriae tradidit: „ob quae consulatum meruit testimonio imperatoris“ (cf. p. 61 adn. 3).

Atque optime hac ex re cognoscitur, quantis perturbationibus tumultibusque tum Germania Inferior vexata sit; elucet enim Cauchis, qui Albis fluvii erant accolae, priusquam in Belgicam provinciam penetrarent, totam Germ. Inf. percurrendam fuisse, ut statuendum sit aut legionum I. Min. et XXX · V · V · vires ad impetum repulsandum non valuisse aut partem earum alioversus deductam fuisse.

Ac ne Commodo quidem imperatore Germania pacata videtur fuisse. Nam prorsus consentiunt, qui de hac aetate scripserunt, Lampridius [4], Capitolinus [5], Eutropius [6], Orosius [7], Hieronymus [8], bella cum Transrhenanis esse gesta narrantes.

1) Iulius Capitol. v. Marci 22, 1.

2) Idem ibid. 21, 7: „Emit et Germanorum auxilia contra Germanos. Omni praeterea diligentia paravit legiones ad Germanicum et Marcomannicum bellum“.

3) Ael. Spart. v. Did. Iul. 1, 6 sqq.: „post praeturam legioni praefuit in Germania vicensimae secundae Primigeniae. inde Belgicam sancte ac diu rexit. ibi Cauchis, Germaniae populis, qui Albim fluvium adcolebant, erumpentibus restitit tumultuariis auxiliis provincialium. ob quae consulatum meruit testimonio imperatoris“.

4) Ael. Lampr. v. Commod. 13, 5.

5) Capitolin. v. Clod. Alb. 5, 4; 6, 3: „per Commodum ad Galliam translatus (sc. Clod. Alb.), in qua fusis gentibus Transrhenanis celebre nomen suum et apud Romanos et barbaros fecit“.

6) Eutropius VIII. 15: „Commodus . . . contra Germanos feliciter et ipse pugnavit“.

7) Orosius VII. 16, 12: „Commodus . . . adversus Germanos bellum feliciter gessit“.

8) Hieronym. Chron. ad annum 2196: „Commodus de Germanis triumfavit“.

Quas res inde ab anno 947/193 legiones I. Min. et XXX·V·V· gesserint, accuratius quodammodo videtur statui posse. Atque quod ab initio a Severi partibus legiones illae steterunt, id quod iam p. 43 diximus, haud scio an ea re explicetur, quod, cum Germanico exercitui ille praepositus esset (anno 940/186), „ita se in ea legatione egit, ut famam nobilitatam iam ante cumularet.“ [1])

Ac primum quidem consentaneum est legionibus quattuor Germanicis fines provinciae custodiendos fuisse, ne Albinus impetu ex Britannia facto Septimium prohiberet, Romam iter facere rerumque potiri. Deinde postquam Didio Iuliano interfecto Septimius, ne cum duobus una sibi dimicandum esset adversariis, pactionem cum Clodio Albino fecit, vexillarii legionum Germanicarum acciti sunt, qui bellum Pescennio inferrent. Quod factum esse cognoscimus ex titulo nuper in Pannonia reperto „Corr. d. Westd. Zeitschr.“ 1890 p. 9 (n. 11 b), in quo C. Iulius Castinus dux vexillationum IIII Germanicarum VIII. Aug., XXII. Prim., I. Min., XXX · V · V· appellatus est.

Qui titulus quo anno exaratus sit, satis accurate definiri potest propter triplex illud *G* in „Auggg,“ *N* in „Dom. n. n. n.“ positum. Elucet enim significatos esse tres illos Augustos Septimium Severum patrem, M. Aurelium Antoninum Caracallam, P. Septimium Antoninum Getam filios, quorum Caracalla anno 952/198 [2]), Geta anni demum 963/209 mense Septembri [3]) „Augusti“ declarati sunt.

Itaque cum die IV. mensis Februarii anni 965/211 Septimius pater de vita decesserit, titulus ille post mensem Septembrem anni 963/209, sed ante Februarium ineuntem anni 965/211 positus est. Anno igitur 964/210 C. Iulius Castinus

1) Spart. v. Sept. Sev. 4, 7.

2) Cum ad hanc quaestionem nullius momenti sit, utrum iam mense Iunio an Octobri demum huius anni M. Aurelio Antonino trib. pot. data sit, mittamus virorum doctorum de hac re sententias examinare; accurate eas collegit Schillerus p. 721 adn. 1.

3) Quod sagaciter enucleavit Dittenberger, C. I. A. III. n. 10 p. 9b.

legatus Auggg. pr. pr. prov. Pannoniae fuit. Atque quo anno consulatu Castinus functus sit, etiamsi traditum non habeamus, tamen alio eiusdem viri titulo Bramb. 520 (n. 11 a) adhibito terminis artioribus circumcludi potest. Nam in tituli illius Rhenani versu extremo Brambachius AVGGCOS exstare affirmat, quod, si totam fastorum consularium seriem perscrutatus eris, non nisi ad annum 956/202, quo Septimius eiusque filius M. Aurelius Antoninus Caracalla consulatu functi sunt, referri posse concedes. Itaque anno 956/202 Castinus legioni I. Minerviae legatus praefuit [1]); et quoniam tres fere semper anni intermitti solebant inter consulatum et provinciae imperatoriae administrationem, sequitur, ut inter annos 957/203 et 961/207 Castinus consul fuerit.

Iam redeamus ad vexillarios, quos „adversus defectores et rebelles" duxisse Castinum supra (p. 64) diximus, et investigemus, qui illi fuerint adversarii. Atque manifestum est aut Pescennium Nigrum aut Clodium Albinum intellegendum esse. Sed cum apertis verbis traditum videamus cum Clodio Albino apud Lugdunum ita decertatum esse, ut utrimque quam maximae copiae adducerentur (Cassius Dio epit. LXXV. 6 enarrat: *πεντεκαίδεκα μὲν μυριάδες στρατιωτῶν σὺν ἀμφοτέροις ὑπῆρχον, παρῆσαν δὲ καὶ ἀμφότεροι τῷ πολέμῳ ἅτε περὶ ψυχῆς θέοντες κτλ.*), non vexillarios tantum legionum Germanicarum illi proelio interfuisse, sed quattuor illas legiones plenas esse accitas putandum est. — Vexillarios igitur illos a Castino contra Pescennium Nigrum in Asiam ductos esse consentaneum est. Neque scrupulos movet duplex significatio „defectorum et rebellium", cum Pescennium Parthos socios habuisse haud ignoremus, quibus aemulo devicto interfectoque Septimius bellum intulit.[2]) Immo firmum hoc argumentum esse suspicor vexil-

1) Etiamsi duplex illud „G" in titulo non exstaret, tamen ex solo „AVG" nomine in lapide sculpto efficeretur ante annum 956/202 Castinum non fuisse legatum legionis I. Minerviae. Nam si re vera AVGCOS legendum esset, titulus pertineret ad annum 959/205 — quo anno Antoninus Caracalla iterum consulatu functus est —, ut ab anno 957/203 usque 859/205 Castinus legioni I. Min. praefuisse putandus esset.

2) Ael. Spart. v. Severi 9, 9: „Deinde (sc. Pescennio devicto et inter-

larios legionum Germanicarum Parthicae quoque Severi expeditioni interfuisse.

Quales in proelio apud Lugdunum commisso legiones I. Min. et XXX. Ulpia sese praestiterint, cum certa rerum scriptorum testimonia de singulis legionibus plane desint ac ne ex lapidibus quidem de hac re elici quidquam possit, in medio relinquendum est, nisi forte refugimus ad illam coniecturam iam supra (p. 43 sq.) a me prolatam, legionem XXX · V · V· illis temporibus a Septimio Severo propter fidem virtutemque probatam cognominibus „Piae Fidelis" ornatam esse.

Quod Lugduni permulti tituli legionum quattuor Germanicarum reperti sunt, variis modis viri docti explicare conati sunt. Atque ex legionis XXII. Primigeniae lapidibus Lugdunensibus Wienerus [1]), cum ei non innotuissent nisi *veteranorum* tituli sepulcrales [2]), Lugduni veteranorum legionis XXII. Primigeniae coloniam fuisse coniecit.[3]) Optimo quidem iure, ut puto. Sed plane eum fugit etiam reliquarum Germaniae utriusque legionum, VIII. Aug.[4]), I. Min., XXX · V · V·, titulos permultos non solum veteranorum ibidem exstare, sed etiam *militum*, centurionum, tribunorum. Ac Grotefendius [5]) quoque erravit militum titulis prorsus neglectis idcirco tot veteranorum vestigia inveniri Lugduni ratus, quod milites legionum quattuor Germanicarum ex Gallia Lugdunensi potis-

---

fecto) circa Arabiam plura gessit, Parthis etiam in dicionem redactis nec non etiam Adiabenis, qui quidem omnes cum Pescennio senserant".

1) Wiener, de legione Romanorum vicesima secunda, Darmstadii 1830; cf. p. 20.

2) cf. eiusdem libelli p. 98 sq. — Plures titulos habes in inscript. Lugd., quas Boissieu. edidit; cf. p. 328 sqq.

3) Id quidem falsum est, quod Fuchsii („Alt. Gesch. v. Mainz"; II. p. 202) et Fiedleri („Gesch. d. unteren German."; p. 188) sententia probata censuit titulos illos primi esse saeculi et legionem XXII. Prim., antequam in Germaniam transisset, in Gallia excubuisse. Quod cum aliis de causis ineptum est tum vel eo refutatur, quod „Pia Fidelis" in illis monumentis leg. XXII. appellata est (cf. supra p. 6 sqq.).

4) Boissieu. l. l. p. 321 sqq.

5) Grotefend. in „Pauly Realenc." IV. p. 900 sq.

simum oriundi missione accepta in patriam saepissime redissent.

Agedum contemplemur, quid ad hanc quaestionem ex titulis, qui Lugduni reperti sunt, elici possit:

Lugduni *sepulti* sunt:

Legionis *I. Minerviae:*

1. *Imaginifer,* Orell. 3478 (n. 89); monum. posuit *uxor.*
2. *Miles,* Boiss. 299 (n. 90); VII stip.; mon. pon. cur. *mater.*
3. *Centurio,* Boiss. 300 (n. 105); mon. pos. *mater.*
4. *Centurionis* (l. I. M. *Anton.*) *uxor,* „Bull. ép." II. p. 185 (n. 110); pos. *maritus.*
5. *Veteranus,* Boiss. 303 (n. 93); pos. *coniux* et *filius.*
6. *Veteranus* cum *uxore,* Boiss. 304 (n. 94); pos. *socer* (*veteran.* *eiusdem* leg.) *genero* et *filiae.*
7. *Veteranus,* Boiss. 304 (n. 95); pos. *uxor.*
8. *Veteranus,* Wilm. 2569 (n. 98); pos. *uxor* et *filius.*

Legionis *XXX. Ulp. Vic.*:

1. *Tribuni mil. uxor,* Boiss. 334 (n. 124); mon. pos. *maritus.*
2. *Miles* (l. XXX · V · V· *P. F.*), Boiss. 335 (n. 172); mon. pos. *uxor* et *liberi.*
3. *Miles,* Boiss. 334 (n. 175); mon. pos. *frater* et *uxor.*
4. *Centurio* (l. XXX·V·V· *S. A.*), „Bull. ép." II. p. 185 (n. 193); pos. *uxor* et *liberi.*
5. *Veteranus?* (vel *miles*) stip. XXV . . ., Boiss. 340 (n. 173).
6. *Veteranus* (l. XXX · V · V· *Alexandr.*) „Bull. ép." II. p. 186 (n. 182); pos. *uxor.*
7. *Veteranus,* Boiss. 338 (n. 184); pos. *fil.* et *coniux.*
8. *Veteranus,* Boiss. 337 (n. 185); pos. *filius* et *coniux.*
9. *Veterani uxor,* Boiss. 340 (n. 186); pos. *maritus.*
10. *Emeritus,* Boiss. 340 (n. 187); pos. *frater.*
11. *Veteranus,* Renier., „Compt. rend." 1865, p. 112 (n. 188); pos. *uxor.*

Vivi sepulcrum sibi fecerunt Lugduni:

9. *Veterani* duo, Boiss. 306 (n. 96).

12. *Veteranus*, Boiss. 338 (n. 183). Dubium num sepulcralis sit titulus.

13. *Signifer*, Eph. ep. IV. p. 368, 206 (n. 174).

Accedunt tituli *votivi*:

10. *Tribuni mil.*, B. J. 83, 164 (n. 22).

11. *Legati leg.*, Boiss. 65, XLVIII. (n. 13).

Praeterea legionis XXII. Primigeniae *sex* tituli exstant veteranorum, *unus* militis, legionis VIII. Augustae *quattuor* veteranorum, *unus* militis. —

Vel primo obtutu intelleges permagnum esse numerum eorum titulorum, qui aut veteranis positi aut a veteranis dedicati sunt, cum ex *sedecim* [1]), quae omnino servata sunt, legionis I. Minerviae monumentis veteranorum *sex*, ex *duodeviginti* [2]) legionis XXX · V · V · *septem Lugduni* reperta sint.

At vides non paucos lapides exstare militum, centurionum, tribunorum, ex quibus, cum nonnullos tertio saeculo ineunti attribuere liceat propter adiecta cognomina „Piae Fidelis“ (Boiss. 335 (n. 172)), „Antoninianae“ („Bull. ép.“ II. p. 185 (n. 110)), „Severianae Alexandrinae“ („Bull. ép.“ II. p. 185 (n. 193)), nullus autem prioris aetatis vestigia prae se ferat, intellegatur partes legionum illis temporibus Lugduni esse versatas. — Quas non solum Lugduni tetendisse, sed utramque Galliam custodivisse ex titulis in variis provinciarum locis repertis luculentissime apparet.

Namque *sepulti* sunt in *Gallia*:

---

1) Quorum *sex* in Germ. Inf., *singula* Augustoduni, in castro Rauricensi, Arelate, Valentiae exstant.

2) *Septem* in Germ. Inf., *singula* Vigoentiae, in castro Stenico, Salonis, Cabilloni.

A. Lugdunensi:

Leg. *I. Min.*:

1. *Veteranus*, Murat. 776, 1 (n. 97) *Augustoduni; hered.* pos.

Leg. *XXX · V · V ·*

1. *Veteranus* cum *uxore*, Murat. 1088, 5 (n. 181) *Cabilloni.*

B. Narbonensi:

Leg. *I. Min.*:

2. *Miles*, XII. 985 (n. 85)? *Taruscone.*
3. *Miles*, XII. 1576 (n. 86) *Deae Vocont.*; pos. *amicus bf.*
4. *Militis nepos*, XII. 1874 (n. 87) *Viennae.*; pos. *avunculus.*
5. *Signifer*, Gruter. 561, 10 (n. 88) *Arausione;* pos. hospes.
6. *Emeritus*, XII. 687 (n. 100) *Arelate;* pos. *uxor.*
7. *Veteranus* cum *coniuge*, XII. 1749 (n.101) *Valentiae.*
8. *Centurionis uxor*, XII. 264 (n. 108) loco ignoto; pos. *maritus.*

Leg. *XXX · V · V ·*

2. *Militis uxor* XII. 683 (n.176) *Arelate.*

Ac ne id quidem in medio relinquendum est, inde a quo anno legiones Germaniarum — nam idem de legionibus VIII. Aug. et XXII. Prim. valere persuasum habeo — Lugdunum vexillarios, qui provinciae Galliae praesidio essent, mittere coeperint. Sagaciter enim Renierus [1]) ex eo, quod in tabula honestae missionis anno 970/216 concepta cohors III. urbana, quae inde ab Augusti temporibus usque ad secundi saeculi finem Lugduni tetenderat [2]), non iam nominata est, a Septimio Severo eam dissolutam esse conclusit, propterea nimirum, quod a Clodii Albini

1) In „Revue archéol." N. S. IX. 1864, p. 214.

2) cf. Flav. Ioseph. B. Iud. II. 16, 4: ὑπὸ χιλίοις καὶ διακοσίοις στρατιώταις δουλεύουσιν. — cf. Jung, „Die Romanischen Landschaften des Röm. Reiches" p. 220.

partibus stetisset. Illius in locum aliud Lugduno urbi praesidium impositum esse „soit par une cohorte auxiliaire, soit par une cohorte tirée des légions de Germanie". Id quoque pro certo affirmari posse mihi videtur vexillariis legionum Lugduni tendentibus tribunos militum praefuisse, quod probatur titulis B. J. 83, 164 (n. 22) et Boissieu 334 (n. 124).

Quod denique ad veteranorum titulos attinet, elucet cum Wienero faciendum esse, ita tamen, ut utriusque Germaniae legiones post annum 951/197 Lugdunum potissimum milites honesta missione praeditos deduxisse statuamus. Cuius rei quae fuerit causa, facile mihi videor explicare posse. Septimium enim, postquam victoriam de Albino reportavit, summo furore odioque omnes, qui illum adiuverant, persecutum esse ex Spartiani narratione vitae Sevéri discimus (cap. 12): „Interfectis innumeris Albini partium viris, inter quos multi principes civitatis, multae feminae illustres fuerunt, omnium bona publicata sunt aerariumque auxerunt; tum et Hispanorum et Gallorum proceres multi occisi sunt"; quibuscum conferas Herodiani verba haec III. 2, 2: .... *τά τε κατὰ τὰς Γαλλίας, ὡς ᾤετο, ἄριστα διαθείς, πάντας τε τοὺς Ἀλβίνου φίλους εἴτε ἑκουσίως εἴθ' ὑπὸ ἀνάγκης αὐτῷ γνωρισθέντας φονεύσας, τάς τε οὐσίας αὐτῶν δημεύσας, ἐς τὴν Ῥώμην ἠπείγετο κτλ.*

Itaque illis temporibus permulta praedia agrique per Gallias et in primis Lugduni, quae urbs maxime omnium a militibus victoribus vexata videtur esse, vacua erant, quibus veterani pro meritis donarentur.

Restat, ut Boissieuium, qui (l. l. p. 65 sq.) contendit totam legionem I. Minerviam circiter annum 964/210 Lugduni tetendisse, refutemus. Namque cum in inscriptione Boiss. 65, XLVIII. (n. 13) — quae eodem anno quo Castini titulus in Pannonia exarata est (cf. supra p. 64) — T. Flavius Secundus Philippianus appellatus sit leg. Auggg. prov. Lugud., leg. legg. I. Minerviae et XIIII. Geminae, ille vir doctus munus legati provinciae necessario coniunctum fuisse cum illis sequentibus legati legionum I. Min. et XIIII. Gem. censet, ut efficiatur, „que la première légion géminée (!?), surnommée Miner-

vienne, et la quatorzième géminée tenaient alors garnison à Lyon". — Quod maxime propterea falsum est, quod in Germania Inferiore lapides reperti sunt, quibus demonstratur annis 955/201 [1]), 956/202 [2]), 959/205 [3]), 964/210 [4]) legionem I. Minerviam non solum Bonnae tetendisse, sed etiam vexillationes ad vias restituendas (Bramb. 2 (n. 12b)) et calcarias exercendas (Bramb. 520 (n. 11 a)) demisisse.

Hoc igitur unum ex Philippiani titulo cognoscitur legionum I. Minerviae et XIII. Geminae (quae inde a Dacico bello Traiani in Pannonia utique tetendit [5])) legatum illum fuisse, priusquam provinciae Lugdunensis legatus factus sit.

Quamdiu legiones Germanicae vexillationes in Gallias miserint, pro certo dici non potest. Sed cum usque ad aetatem Severi Alexandri partem certe legionis XXX·V·V· sub centurione Lugduni commoratam esse e titulo „Bull. ép." II. 185 (n. 193) eluceat, postea autem cohors XVII. Lugdunensis in inscriptione ab Hirschfeldio [6]) edita deprehendatur, audacis vix est conicere in locum vexillariorum Rhenanorum eam successisse; quae mutatio haud scio an aetate Severi Alexandri facta sit, quippe cui tantum cum Germanis bellum gerendum esset, ut maximas undique copias cogeret.

Utrum ad bella a Septimio cum Britannis eoque mortuo a Caracalla cum Alamannis, Chattis, Cennis [7]) gesta legionum, de quibus agitur, vexillationes accitae sint necne, nescimus. Certe autem constat legionem XXX · V · V· si non plenam Severi Alexandri bello cum Persis gesto interfuisse, at tamen

1) Bramb. 481 (n. 29); Muciano et Fabiano coss. pos.

2) Bramb. 520 (n. 11 a); Augg. (Severo et Antonino) coss. cf. supra p. 65.

3) Bramb. 2 (n. 12 b); Sev. Pius Pert. Aug. Max. trib. pot. XIII.

4) B. J. 73, 72 (n. 41); Faustino et Rufino coss.

5) cf. Grotefend. l. l.; Orell. 2103.

6) Hirschfeld in „Lyon in d. Kaiserzt", Vindob. 1878, p. 27 adn. 4: L. Fufio Equestre ‖ mil. coh. XVII. ‖ Luguduniensis ad ‖ monetam ‖ > Ianuari ‖ l. i. f. p. IIII r. p. IIII. — Adnotavit idem saeculi tertii exeuntis esse titulum.

7) Cass. Dio ep. LXXVII. 14, 1: *ἐπολέμησε καὶ πρός τινας Κέννους, Κελτικὸν ἔθνος κτλ.*

haud exiguam legionariorum copiam misisse, cum Ancyrae, in urbe Galatiae, signiferi legionis XXX · S · Al· [1]) titulus repertus sit. Sed iterum Germani, quod copiae ad Rhenum Danuviumque fluvios tendentes nimis imminutae erant propter bellum Persicum, flumine traiecto provincias Romanas vastaverunt et oppida castraque impetu vehementissimo aggressi [2]) sunt, quod etiam septuaginta annis ante factum esse supra p. 62 sq. demonstravimus. Unde accidit, ut Severus Alexander pace statim cum Persis facta magnis itineribus in Germaniam properaret.

Quae praeterea inde ab his temporibus de legionibus I. Min. et XXX · V · V· statuere se posse censuerunt viri docti, omnia fere vanae sunt ariolationes.

Atque Jungius [3]) quidem contendit: „Erst im dritten Jahrhundert erscheint die bis dahin in den „Castra vetera" stationirte leg. XXX. Ulpia rheinabwärts verschoben, in die Gebiete des heutigen Holland". Nescio quo iure id dixerit. Nam ut plane omittam, quod in Hollandia sat multi tituli tegulaeque legionis XXX · V · V· reperti sunt, nequaquam inde concludi posse in ipsa Hollandia eam tetendisse — quia vexillarios in illis regionibus persaepe versatos esse notum est —, prorsus Jungium fugisse videtur omnia monumenta illius legionis, quae ad saeculum tertium pertinere certum est, *Veteribus* [4]) ipsis esse reperta. Neque quod Rothius [5]) nummo

1) III. 6764 (n. 177). — Sic enim recte mihi videtur Domaszewskius illud S A C emendasse.

2) Herodian. VI. 7, 2 . . . . . *Γερμανοὶ Ῥῆνον καὶ Ἴστρον διαβαίνοντες τὴν Ῥωμαίων πορθοῦσιν ἀρχὴν καὶ τὰ ἐπὶ ταῖς ὄχθαις στρατόπεδα ἐπικείμενα πόλεις τε καὶ κώμας πολλῇ δυνάμει κατατρέχουσιν.*

3) l. l. p. 242.

4) Tituli nimirum Bramb. 145 (n. 141) anno 239 pos., Gordiano et Aviola coss.; Bramb. 146 (n. 142) anno 232, Lupo et Maximo coss.; Bramb. 151 (n. 120) anno 223, Maximo et Aeliano coss.; Bramb. 202 (n. 139) anno 230, Agricola et Clementiano coss.; Bramb. 220 (n. 129) anno 210, Faustino et Rufino coss. — Hi omnes Veteribus aut Sanctis aut in pago „Birthen" vel „Berthen" reperti sunt.

5) In „Mitth. d. Gesellsch. f. vaterl. Alterth. in Basel" I. p. 17.

quodam, cuius auctoritas utpote iam pridem amissi Eckhelio [1]) suspecta fuit, et tegula [2]) sine dubio male lecta fretus coniecit legionem I. Minerviam ab Aureolo restitutam castro Rauricensi impositam esse, recte sese habere existimo, quoniam ex titulo *veterani* signiferi legionis I. Minerviae Momms. Helv. 279 (n. 99) minime ipsam legionem ibidem tetendisse concludendum est. Et si re vera tegulae legionum I. Minerviae et XXX · V · V· in castro Rauricensi repertae sunt, tamen, quo tempore coctae sint, in medio relinquitur. Accedit, quod anno 1049/295 legionem I. Minerviam Bonnae fuisse sub Aurelio Sinto praefecto lapide Bramb. 467 (n. 28) quamvis valde corrupto satis probatur. Id unum addamus legiones ambas Gallieno imperatori favisse, qui eas in nummis non solum VI · P · VI · F·, sed etiam VII · P · VII · F· appellavit.[3])

Usque ad illam aetatem quas res gesserint legiones, si non perpetuo dilucideque cognoscere licuit, at certe specie quadam veritatis aut saltem probabilitatis interdum intellegere contigit ex lapidibus inscriptis potissimum, rerum ipsarum testibus locupletissimis. Contra temporum quae secuntur monumenta perrara eaque tam vilia aut dubia exstant, ut certi quidquam statuere non audeam.

Adquiescamus igitur in iis, quae iam enarravimus. Id unum liceat addere legionem I. Minerviam postea deprehendi inter „legiones Comitatenses magistri militum per Illyriam“, XXX. Ulpiam Ammiano Marcellino [4]) teste sub Constantino II.

---

1) Eckhel., doct. num. VII. p. 465: „Bandurius ex uno Tristano produxit, sed cuperem ab aliis quoque conspectos adprobatosque“:
Imp. Aureolus || l. I. Min. Restituta.

2) Rothius l. l.: LEGIM vel LEGNP vel LEGIMR.

3) Cohen, „médailles impériales“, Gallienus: n. 459—462: Gallienus Aug. || leg. I. Min. VI p. VIf.; 463sqq.: leg. I. Min. VII p. VIIf.; 552—554: leg. XXX. Ulp. VI p. VIf.; 555—557: leg. XXX. Ulp. VII p. VIIf.

4) Etenim Ammianus Marcellinus XVIII. 9,3 memoriae prodidit haec: „Cuius oppidi (sc. Amidae) praesidio erat semper quinta Parthica legio destinata cum indigenarum turma non contemnenda. Sed tunc ingruentem Persarum multitudinem sex legiones raptim percursis itineribus antegressae muris adstetere firmissimis. Magnentiaci et Decentiaci, quos post

ad bellum cum Sapore gerendum Amidam in oppidum Mesopotamiae translatam esse, quod iam ille statuit, cui permulta debemus, Grotefendius.

---

consummatos civiles procinctus, ut fallaces et turbidos ad orientem venire compulit imperator, ubi nihil praeter bella timetur externa, et *Tricensimani* Decimanique Fortenses et Superventores atque Praeventores cum Aeliano iam Comite, quos tirones tum etiam novellos hortante memorato adhuc protectore erupuisse a Singara Persasque fusos in somnum rettulimus trucidasse complures".